كۆپەيتىش، ھەمكارلىشىش، ئورتاق راۋاجلىنىش داغدام يولىغا ...

ليكىن، شۇنى كۆرۈشىمىز كېرەككى، مەملىكىتىمىز سىرتىدىكى كاپىتالىزم كۈچلىرى تېخى خېلى كۈچلۈك. مەملىكەت ئىچىدە سىنىپىي كۆرەش تۈگەپ كەتكىنى يوق. شىنجاڭدا تار يەرلىك مىللەتچىلىك كەيپىياتى ئاز سانلىق كىشىلەرنىڭ ئىدىيىسىدە ھېلىمۇ چوڭقۇر ساقلانماقتا، ئايرىم مىللىي بۆلگۈنچىلەر قاراڭغۇ بۇلۇڭ - پۇچقاقلاردا يوشۇرۇنۇپ تۇرماقتا. بولۇپمۇ يېقىنقى يىللاردىن بۇيان مەملىكىتىمىز سىرتىدىكى دۈشمەن كۈچلەر شىنجاڭغا قاراتقان ئاغدۇرمىچىلىق، بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرىنى كۈچەيتتى، شۇنىڭ بىلەن بىللە، بۇرژۇئازىيە ئەركىنلەشتۈرۈش پىكىر ئېقىمى ئەدەپ كەتتى، تار يەرلىك مىللەتچىلىك كەيپىياتى بىر ئاز ئۇلغىيىپ قالدى، ئايرىم مىللىي بۆلگۈنچىلەرمۇ قۇتراشتى. «شەرقىي تۈركىستان تارىخى» نىڭ چوڭقۇر تەسىرى يېڭىباشتىن ئاشكارىلىنىشقا باشلىدى، تۇرغۇن ئالماسنىڭ «ئۇيغۇرلار» دېگەن كىتابى مانا مۇشۇنداق سىياسىي مۇھىت ۋە ئىجتىمائىي شارائىت ئاستىدا مەيدانغا كەلگەن.

«ئۇيغۇرلار» دېگەن كىتاب ئەمەلىيەتتە «شەرقىي تۈركىستان تارىخى» نىڭ كۆچۈرۈلمىسى، ئۇنىڭ بىردىنبىر ئوخشىمايدىغان يېرى شۇكى، مۇھەممەت ئىمىن «پانتۈركىزم» نى كۆككە كۆتۈرگەن، ئۇنىڭ چەت ئەلدىكى دۈشمەن كۈچلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى خېلى قويۇق ئىدى؛ تۇرغۇن ئالماس بولسا «پانتۈركىزم» نىڭ ئۆزگەرگەن تۈرى — «پان ئۇيغۇرچىلىق» نى كۆككە كۆتۈرۈپ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىش، مىللىي بۆلگۈنچىلىكنى تەرغىپ قىلىش جەھەتتە شىنجاڭغا بىۋاستە، ناھايىتى يامان تەسىر كۆرسەتتى.

تۇرغۇن ئالماس تۈرلۈك ناتوغرا ئۇسۇل ۋە ۋاستىلەرنى قوللىنىپ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئورنىنى جىنىنىڭ بارىچە يۇقىرى كۆتۈرۈپ، كىتابىدا قايتا - قايتا، ئۇيغۇرلار «ئەڭ قەدىمىي مەدەنىيەتلىك خەلقلەرنىڭ بىرى»، «شەرقتە ھىنگان تاغلىرىدىن تارتىپ، غەربتە كاسپىي دېڭىزىغىچە، شىمالدا ئالتاي تاغلىرىدىن تارتىپ، جەنۇبتا ھىمالايا تاغلىرىغىچە» بولغان «ئوتتۇرا ئاسىيا» «ئۇيغۇرلارنىڭ ئانا يۇرتى»، «ئوتتۇرا ئاسىيا ئەڭ قەدىمكى چاغلاردىن تارتىپ ئۇيغۇرلارنىڭ ئانا يۇرتى بولۇپ قالماستىن، بەلكى دۇنيا مەدەنىيىتىنىڭ ئەڭ قەدىمكى، ئەڭ مەشھۇر ئالتۇن بۆشۈكىنىڭ بىرى» دەپ تەكىتلىگەن. ئۇ كىتابىدا يەنە تەكرار - تەكرار ئۇيغۇرلار ئۇلۇغ ئوغۇز ئىمپېرىيىسى — ئۇلۇغ ھۇن تەڭرىقۇتلۇقىدىن تارتىپ سەئىدىيە خانلىقىغىچە بولغان 11 ئۇلۇغ ياۋروپا - ئاسىيا دۆلىتىنى قۇرغان، دېگەن. شۇ ئارقىلىق مىللىي چوڭچىلىق سەۋداسىنى قوزغىتىشقا ئۇرۇنغان، خەنزۇ ۋە باشقا مىللەتلەر ئۈستىدە توختالغاندا، ئۇلارنىڭ پەرزەنتىنى قەبىھ دېمىگەن تەقدىردىمۇ ئەبشىتى مەككار دەپ، ياۋايى دېمىگەن تەقدىردىمۇ. قالاق دەپ، مىللەتلەر ئارىسىدا دۈشمەنلىك ۋە ئۆچمەنلىك پەيدا قىلىشقا ئۇرۇنغان. تۇرغۇن ئالماس مۇھەممەت ئىمىننىڭ ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، ساك، ھۇن، ئۇيسۇن، ياۋچى، سىيانپى، جۇرجان، قاڭقىل (ئېگىز ھارۋىلىقلار)، تۈرك قاتارلىق جۇڭگونىڭ قەدىمكى مىللەتلىرىنىڭ ھەممىسىنى ئۇيغۇرلار دەۋېلىپ، شۇ ئارقىلىق بۇ مىللەتلەرنىڭ تارىخىنى ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخى، بۇ مىللەتلەر ياشىغان جايلارنى ئۇيغۇر دۆلىتىنىڭ زېمىنى قىلىۋالغان. تۇرغۇن ئالماس «ئۇيغۇرلار» دېگەن كىتابىدا يەنە «مۇستەقىللىق» نى كۆككە كۆتۈرۈپ، «بۆلگۈنچىلىك» نى تەرغىپ قىلغان. ئۇ ئۇلۇغ ۋەتىنىمىز جۇڭگو نىڭ چېگرىسىنى سەددىچىن سېپىلى دەپ، قەدىمكى تارىختىكى ئەمەلىيەتكە قىلچە پىسەنت قىلماي، سەددىچىن سېپىلىنىڭ سىرتىدىكى جۇڭگونىڭ قەدىمكى مىللەتلىرى قۇرغان يەرلىك ھاكىمىيەتلەرنىڭ ھەممىسىنى «مۇستەقىل دۆلەت» دەپ ئاتىغان، ھەتتا ئۇلارنى «جۇڭگو» بىلەن قارىمۇ قارشى قىلىپ قويغان. شۇڭا، «ئۇيغۇرلار» دېگەن كىتابتا «مۇستەقىل» دېگەن سۆز «شەرقىي تۈركىستان تارىخى» دىكىدىنمۇ كۆپ چېلىقىدۇ. «جۇڭگو» بىلەن باشقا «يەرلىك مىللىي ھاكىمىيەت» لەرگە نىسبەتەن تۇرغۇن ئالماسنىڭ تۇتقان پوزىتسىيىسىنى، غەزەپ - نەپرىتىنى ئېنىق دېيىشكە بولىدۇ: ئۇ «جۇڭگو» نى تىلغا ئالسىلا ئىختىيارسىز ھالدا «مەككار»، «ۋاپاسىز»، «زەئىپ»، «قالاق» دېگەندەك سەلبىي مەنىدىكى سۆزلەرنى ئىشلەتكەن، «باشقا مىللەتلەرنىڭ ھاكىمىيەتلىرى» (ئۇنىڭ قارىشىچە، ئەمەلىيەتتە ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇيغۇرلار قۇرغان دۆلەتلەر)نى تىلغا ئالسىلا ئاغزى قۇلىقىغا يەتكەن ھالدا «مۇستەقىل»، «قۇدرەتلىك»، «پارلاق»، «مەدەنىيەتلىك»، «باي» دېگەندەك ئىجابىي مەنىدىكى سۆزلەرنى ئىشلەتكەن، ئۇ ھەتتا ئۇزاق مۇددەتلىك تارىخنى كۆرمەي، بىردەملىك ۋەقەنى كۆرۈپ، «جۇڭگو» ھونلارغا، تۈركلەرگە ۋە ئۇيغۇرلارغا بېقىنغان، دەپ مۇئەييەنلەشتۈرگەن. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئۇ ۋەتەننىڭ بىرلىكى ئۈچۈن ئۆچمەس تۆھپە قوشقان بەن چاۋغا ھەدەپ ھۇجۇم قىلىپ، ئۇنى «ئۇيغۇرخانلىرىنىڭ ئۆزئارا زىددىيىتىدىن پايدىلىنىپ، ئۇلارنى بىر-بىرى بىلەن كاللا سوقۇشتۇرۇپ، ئۆزئارا ئۇرۇشقا سېلىپ قويۇپ، كۆپلەپ قان تۆكۈشكە سەۋەب بولدى» دەپ ھاقارەتلىگەن. ئۇ مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتكەن، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغدىغان ئاز سانلىق مىللەتتىن چىققان مۇنەۋۋەر تارىخىي شەخسلەر، ئالايلۇق، خەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى قوقۇشار تەڭرىقۇت، تاڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدىكى ئاسىنا سۇنىس، ئۇيغۇر خانلىقى يىمىرىلگەندىن كېيىنكى ئونمىش (ھورموزد) قاتارلىقلارغا ئىچ - ئىچىدىن ئۆچمەنلىك قىلىپ، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى «خائىنلار» دەپ ئاتىغان؛ ۋەتەننىڭ بىرلىكىگە قارشى چىققان، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا بۇزغۇنچىلىق قىلغان ئاز سانلىق مىللەتلەردىن چىققان مۇناپىقلارنى، ئالايلۇق، تاڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدىكى كۆرشادنى تولۇپ تاشقان ھاياجانلىق كەيپىيات ئىچىدە «شىر يۈرەك قەھرىمان» دەپ مەدھىيىلىگەن، ھەتتا غەرەزلىك ھالدا مۇنداق دېگەن: «ئۇنىڭ نامى خەلق ئازادلىقى ۋە مۇستەقىللىكى يولىدا كۆرەش قىلغان ۋە كۆرۈشىۋاتقانلارنىڭ قەلبىدىن مەڭگۈ ئورۇن ئالدى ۋە ئالغۇسى.» بۇ يەردە بىز شۇنى سوراپ باقايلى: كىملەر «خەلق ئازادلىقى ۋە مۇستەقىللىكى يولىدا كۆرەشتى»؟ كىملەر «خەلق ئازادلىقى ۋە مۇستەقىللىكى يولىدا كۆرۈشىۋاتىدۇ»؟ قانداق «خەلق» مەملىكىتىمىزدە «مۇستەقىللىك» ۋە «ئازادلىق» نى تەلەپ قىلىۋاتىدۇ؟ بۇ «خەلق» كىمدىن «مۇستەقىللىك» ۋە «ئازادلىق» تەلەپ قىلىدۇ؟ تۇرغۇن ئالماس رېئاللىق ئالدىدا مۇشۇ مەسىلىلەرگە جاۋاب بېرىشكە جۈرئەت قىلامدۇ؟

مەيلى مەيدان ۋە پوزىتسىيە جەھەتتىن بولسۇن، ياكى نۇقتىنەزەر ۋە ئۇسۇل جەھەتتىن بولسۇن، «شەرقىي تۈركىستان تارىخى» بىلەن «ئۇيغۇرلار» بىر زاۋۇتنىڭ بىر ساندۇقتا قاچىلانغان ماللىرى، تېخىمۇ ئېنىقراق ئېيتساق، «ئۇيغۇرلار» دېگەن كىتاب «شەرقىي تۈركىستان تارىخى» دىكى تۇرغۇن مەزمۇنلارنى ئاز - تولا ئۆزگەرتىپلا بىۋاستە كۆچۈرۈۋالغان. بۇ ئىككى كىتابنى ئەستايىدىل سېلىشتۇرساق، بۇنداق ئابزاسلار كەم دېگەندە 50 نەچچە يەردە ئۇچرايدۇ.

5 - رەسىم. «ۋامۇق - ھۇزرا» دا، ھۇزرانىڭ
سوھبىتى 206 - بەت.

تمام بازار و دکان لارنی باب زیبالیغ بیلان توتسونلار دیبالار و متاع لار بیلان
آراسته قیلغای متاع لارنینک بارچه سی قیمت بها صورت کشلیغ بیلا منقش
ایلاکایلار هر نوع زینت بیلان آینه بند قلیب تمامی ملک چین نکارخانه دیک
صورت کا کلتوروب انجام بردی خلایق لار هر نجوک قیلیب کاه ای قیلغانینی یمان قیلسینک
دیمک یوق ایردی بو چرخ کهن انداغ معرکه توزوب بر جشن آراسته قیلدیکیم انینک دیدیا
بو طاق نیلکون احاط قلیب ایردی اول بزم دیک کیمان پادشاه لار اهم کورمای بلکه بو نوع قرون
بر بینی هم نشان تابغان ایماس ورلار فلک دیک خوان لاری انداحدین فزون
قرصهدک نان لار عددین بیرون ایردی کشور خلقی نینک حاجتینی روا قلیب اوج بیلغه
خرابی نی ایلدین باغیلاب ایردی اولوس لاری شلیق وطرب لیقدین بردم ایمانی
ولیکین حلاوت اندام اعضا لاری نی اسراب خوشوقت لیغ قیلور ایردی انا اول طربینینک
غوغاسینی جاغلاکتشوری دین مشقت لارنی دفع قلیب ایردی خلایق اوجون
عیدسیز کنیج لارنی دریغ تو تمای عیش عشرت اوجون اندا منزل جانانه لارنی توتوب
بهره ور ایردی خلایق لار ایجیدین باده نوشلوق خم لارنی یوق قلیب قایغو لارنی اول قزیل سع
دفع قیلور ایردی کیتو ساقی جکیب بیلالار اوجون اون مثال تو تقیل او کوش بر جام کلکو
منع جهان اهلی یکلیغدی پرست ایت تولا جنی اباغ لار بر لمست ایت . . . . . .

. . . .

. . . . ت نه

3 – رەسىم. «نەسىرى مىرزا مۇھەممەت ئۇسسىيەنبەگ»
«پەرھاد – شېرىن» داستانىدىن 317 – بەت.

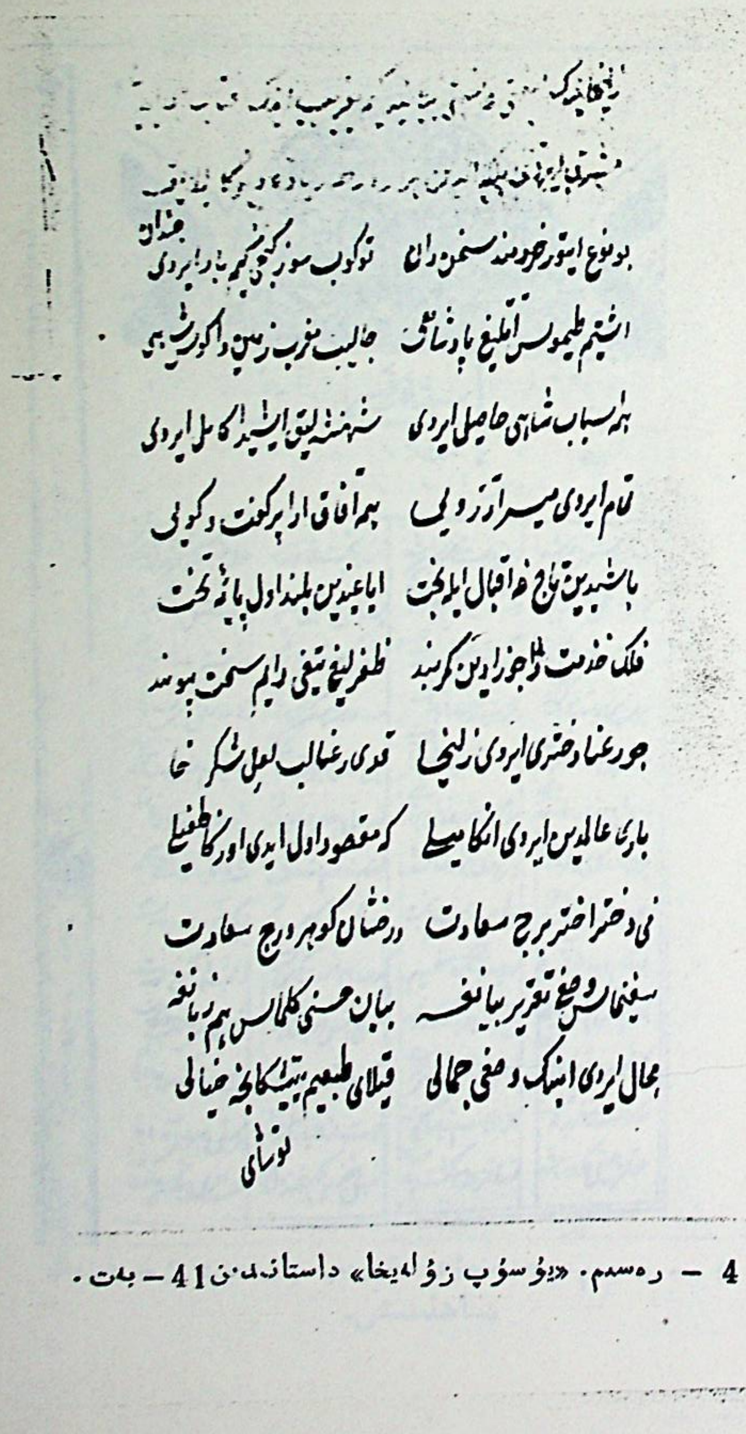
بو نوع ایتور خردمند سخندان — توکوب سوز گهرین بار ایردی چندان
اشیتیم طیموس اتلیغ پادشاهی — جالیب مغرب زمین دا کورسی بی
همه اسباب شاهی حاصل ایردی — شهنشه لیق ایشیدا کامل ایردی
تمام ایردی میسر آرزولار — همه آفاق ارا برکنت دکولی
باشیدین تاج فر اقبال ایلا بخت — ایاغیدین بلند اول پایه تخت
فلک خدمت دا جوزادین کمربند — ظفرلیغ تیغی دایم سخت پیوند
جو رعنا دختری ایردی زلیخا — قدی رعنا لب لعل شکرخا
بارچه عالمدین ایردی انکا میلی — که مقصود اول ایدی اورکا طفیلی
نی دختر اختر برج سعادت — درخشان گوهر درج سعادت
سیغماس شرح وصفی تقریر بیانغه — بیان حسنی کلماس هم زبانغه
محال ایردی انینک وصفی جمالی — قیلالای طبعیم تیکلاجه خیالی
نوشای

4 – رەسىم. «يۇسۇپ زۇلەيخا» داستانىنىڭ 41 – بېتى.

6 - رەسىم. «مەسنەۋى شەرىپ پارىسى» 2 - باپنىڭ باشلىنىشى.

7 - رەسىم. «ئىسكەندەر نامە» 1 - بەت.

تۇز گۇچىدىن

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ ھۆججەتلىرى ئۈستىدە
تېخى كەڭ ۋە ئىلمىي يوسۇندا تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىلمە-
يى. 1953 - يىلى رايونىمىزنىڭ بەزى تارىخىي ئورۇن-
لىرى تەكشۈرۈلگەندە، مەن بۇ خىزمەتنى قوشۇمچە قول-
غا ئالغان ئىدىم. 1954 - يىلى قەشقەر شەھرىدە بۇ خۇ-
سۇستا قىسقا مۇددەتلىك (بىر ئايلىق) تەجرىبە ئۆتكەزدىم.
شۇ كۈندىن باشلاپ بۇ خىزمەت شىنجاڭ يەرلىك موزېيگە
تەييارلىق كۆرۈش باشقارمىسىنىڭ ئاساره - ئەتىقىلەرنى
توپلاش خىزمىتى بىلەن قوشۇپ ئېلىپ بېرىلىشقا باشلىدى.
1955 - 1956 - يىللىرى ئۈرۈمچى، غۇلجا، قۇمۇل شە-
ھەرلىرىدە بەزى ھۆججەتلەر توپلاندى. 1957 - يىلى قەش-
قەر، يېڭىسار، ئاتۇش، يەكەن شەھەرلىرىدە ئىلگىرىكى ھەر-
كەتلەرگە كۆرە بىر قەدەر كەڭرەك تەكشۈرۈش ئېلىپ بې-
رىلدى. نەتىجىدە ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ، تىل، تارىخ، ئەدەبى-
ياتقا دائىر 200 خىلدىن ئوشۇق قول يازما توپلىنىپ رەتلەندى.
«دىۋان لۇغەت تۈركى»، «لاتەيپە نۇل لۇغەتەيىن» قاتارلىق
موتىۋەر قامۇسلار ئەرەب، پارس تىللىرىدىن ئۇيغۇر تىلىغا
تەرجىمە قىلىندى. «مۇپتاھىل ئۇلۇم»، «سودراخ» ئوخشاش
كاتتا ئەسەرلەر تەرجىمە قىلىنىشقا باشلىدى. بەزى شائىر-
لارنىڭ تەرجىمە ھالى ئۆگۈنۈلدى.

بۇ كاتولوگ، ژۇقۇرقى قولىيازمىلار ئىچىدە ئاۋتورى،
يىلى ئېنىق بولۇپ، مەزمۇنى بىر قەدەر مەلۇم بولغان ئە-

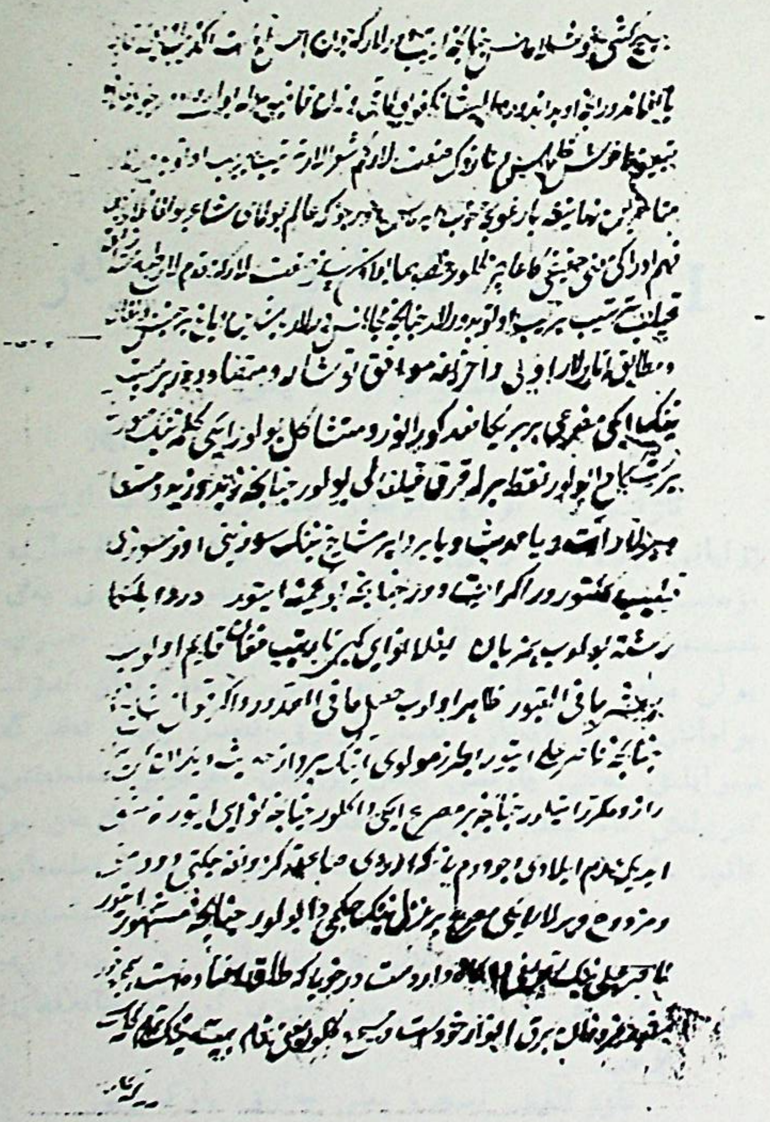

9- رەسىم. «سەبدىقنامە» دە شائىرلىق بابىدىن 150-بەت.

I ئەدەبىي - ئىجادىي ئەسەرلەر

مەشھۇر ئۇلجا قايىق

№75 №1

ئاۋتورى: ئۇلۇغ ئۇيغۇر شائىرى مەۋلانە لۇتپى (ۋاپاتى 1492 – ژىلى). بۇ ئەسەرنى يەكەن ھۆكۈمدارى مۇھەممەت ھۈسەيىن بەگ ئوغلى تاجى مۇھەممەت ھىندى بەگ تەخمىنەن 1812 – ژىللىرى شېئىرى ئۇسلۇبىدىن نەسرى يولى بىلەن شەرھلىگەن ۋە ئەسەرنى «دىلخۇلۇجان ئەبۋۇلبۇلجانان» دەپ ئاتىغان. ئەسەر تولۇق. ئېپىس زىبەك قەغەزگە چىرايلىق خەتتى پارسى بىلەن يېزىلغان. مەزمۇنى: ھەقىقەتنى تەرىپلەش ئاساسىدا بولۇپ، ھەقىقەت توغرىسىدا يازغان بىر قانچە شائىرلارنىڭ شېئىرلىرى بۇنىڭ ئوبدان مىسالى قىلىنغان.

1957-ژىلى قەشقەردىن مۇزېيى ئىختىيارىغا ئېلىندى.

ھەجمى: بويى 28، ئېنى 18، قېلىنلىقى 4 سم، ۋارىقى 257، باش – ئايىغى ساق، ئوزى ئوبدان ساقلانغان.

لۇتپى:

نازۇكلۇق ئىچرە بىلى جەلۇق ياركىيۇيى
ئوز ھەددىنى بىلىپ بېلىدىن ئولتۇرۇر قويى
سادايىتى دىلبىرىم مېنى ئاشىپتە ساچتىن
سالدى كېمىنە بويىنۇمە ئىككى غۇلاچتىن.

سەرلەرنى ئوز ئىچىگە ئالىدۇ. ئاۋتورى، ژىلى ئېنىق بولمىغان بىر قانچە ئەسەرلەر مەسىلەن: «تەزكىرى يۈسۈپ قىدىرخان غازى پادىشاھىم»، «تەزكىرى ئەبۇ نەسىر سامانى»، «دەھىيەك نامە» قاتارلىق ئەسەرلەر بۇنىڭغا كىرىتىلمىدى. بەزى ئەرەبى، پارسى قولىيازمىلار مەسىلەن: «زۇپەر نامە»، «شەھنامە»، «روزېتىل ۋاھىزىن» قاتارلىق ئەسەرلەر تېخى تەكشۈرۈلۈپ بولمىغانلىقى ئۈچۈن بۇ سانغا ئېلىنمىدى. بەزى ئەسەرلەر مەسىلەن: «كۇلىيات بېدىل»، «شاۋقى گۈلۈستان»، «سۇراخ» قاتارلىق ئەسەرلەر بۇخارا، كەشمىر، چاپخانىسىدا بېسىلىپ ئوتتۇرا ئاسىياغا خېلى كەڭ تارالغانلىقى ئۈچۈن قالدۇرۇلدى. لېكىن بەزى ئەسەرلەر مەسىلەن: «خانىنىڭ تەسنىپ قىلغان، ياخشى ئىشلارغا رىۋاج بېرىدىغان سوزلىرى» ناملىق ئەسەر گەرچە قەشقەر چاپخانىسىدا بېسىلغان بولسىمۇ، خەلق ئىچىدە ئانچە كوپ بولمىغانلىقى ئۈچۈن بۇ كاتولوگقا ئېلىندى.

بۇ خىزمەت بۇندىن كېيىن چوڭگو پەنلەر ئاكادېمىيەسى شىنجاڭ فىلىيالى، يازغۇچىلار سويۇزى «كلاسسىك ئەدەبىياتنى تەتقىق قىلىش گرۇپپىسى» ۋە مۇزېي تەييارلىق باشقارمىسى تەرىپىدىن ئوزلۇكسىز ئېلىپ بېرىلىدۇ. كاتولوگىمىزنىڭ قاتارىنى كوپەيتىش ئۈچۈن بۇنىڭ بىلەن ئاشنا بولغان ھەر بىر يولداشلىرىمىزنىڭ يېقىندىن ياردەم قىلىشلىرىنى ئۈمىت قىلىمەن.

يۈسۈپبېك مۇخلىسوۋ.

1957 – ژىل، 18 – مارت.

№75 №2

بۇ نۇسخە ئىسپىجابلىق (ھازىر ۋەيران بولغان شەھەر) دولەت شاھ دىگەن خەتتات تەرىپىدىن 1700 — (1120 — ھەجرى) ژىلى پۈتۈلگەن.

1957 — ژىلى قەشقەردىن موزىيى ئىختىيارىغا ئېلىندى.

ھەجمى: بويى 21، ئېنى 13 يېرىم، قېلىنلىغى 5 س م، ۋارىغى 275، باش- ئايىغى بار، توزى ئوبدان ساقلانغان.

چاھاردىۋان

1

№14 №3

ئاۋتورى: ئېلىشىر ناۋايى (ۋاپاتى 1501 — ژىلى). شائىر بۇ ئەندەكى شېئىرلىرىنى 1448 — ژىلىدىن (يەتتە يېشىدىن) 1501 — ژىلى ۋاپات بولغىچە يازغان. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇنىڭ مەزمۇنىنى ئۇزىنىڭ تەرجىمە ھالىغا قاراپ توت دەۋرىگە بولۇدۇ.

1 — غارا ئىبوس سىغىر (بالىلىقىنىڭ خۇش چاغلىرى).
2 — ناۋادىر ۇششەباپ (ژىگىتلىكىنىڭ ئۆتىنىڭ كۈنلىرى).
3 — بادايىئول ۋەسەت (ئوتمۇرىنىڭ قىممەتلىك چاغلىرى).
4 — پەۋائىدول كىبىر (قېرىلىقىنىڭ ئالامەتلىرى).

بۇنىڭ تولىسى مۇھەببەت توغرىسىدا لىرىكا. سىياسى لىرىكا بىلەن ئادالەت، ئەخلاق، ئىلىم توغرىسىدىكى شېئىرلىرىمۇ خېلى بار.

بۇ ئەسەر 1557 — ژىلى كوچاردا پۈتۈلگەن ئەكەن 1).

1) ئەسەرنىڭ كوچۈرۈلگەن ژىلى ھازىر يوق. 1937 — ژىلى ئابدۇكېرىم ئىمام ئۇنىڭ ژىلى بار يەردە ۋىكىنىڭ ئامىسى بولغانلىغى ئۈچۈن قورقۇپ كېسىپ ئېلىۋەتكەن. بۇ ژىل شۇ ئادەمنىڭ كاپالىتى ۋە ئەسەرنىڭ تۈزۈلۈشىگە قاراپ بېرىلدى.

1809 — ژىلى قوھۇل ۋېكىنىڭ قولىغا چۈشكەن. 1935 — ژىلى ئۈرۈمچى ئابدۇكېرىم ئىمامىنىڭ قولىغا ئۆتكەن. 1955 — ژىلى ئابدۇكېرىم ئىمامىدىن 500 يۈەن مۇكاپات بېرىلىپ موزىيى ئىختىيارىغا ئېلىندى. ئەسەرنىڭ سەنئەت تۈزۈلۈشى ناھايىتى ياخشى، پۈتۈن بەتلىرىگە ئالتۇن سۈيىدىن ھەل بېرىلگەن. شېئىرلارنىڭ مەزمۇنىغا قاراپ 21 خىل رەڭلىك رەسىم ئىشلەنگەن. ژىپەكقەغەزگە يېزىلغان.

ھەجمى: ئۇزۇنلىغى 32، ئېنى 21، قېلىنلىغى 5 س م 416 ۋاراق. 35 مىڭ 436 مىسرا بېيت. (1—2— رەسىمگە قارالسۇن).

2

№116 №4

بۇ نۇسخە 1700 — ژىلى ھىندىستاندا كوچۈرۈلگەن. بۇنىڭ باشقا چاھاردىۋانلاردىن ئالاھىدىلىگى، ئاخىرىدا ناۋايىنىڭ ئۆز مۇھىم ۋەقەلىرى توغرىسىدا تەرجىمە ھال يېزىلغان. سۈرەتمۇ خېلى ياخشى (سۇرەتە قەغەزگە كەشمىر جىھتى بىلەن يېزىلغان). 1957 — ژىلى ئۈرۈمچىدە ئېلىندى.

ھەجمى: ئۇزۇنلىغى 31، ئېنى 16، قېلىنلىغى 6 س م 420 ۋاراق. 45 مىڭ مىسرا بېيت.

3

№17 №5

بۇ نۇسخە 1832 — ژىلى قومۇلدا يېزىلغان. بۇنىڭ باشقا چاھاردىۋانلاردىن ئالاھىدىلىگى، ئاخىرىدا مۇللا مەسئۇد كاتىپ تەرىپىدىن ناۋايىنىڭ ئىجادىيىتىگە بېرىلگەن مەخ-

سوس باها بار. بۇ باها ناۋايىنىڭ ئىجادىيىتىنى ئۇگۇنۇشتە
خېلى قىممەتكە ئىگە. كىتابنىڭ سۇپىتى ياخشى. ژىپەك قە-
غەزگە يېزىلغان. ھەممە ۋاراقلىرى قىزىل، يېشىل، ھال، كوك
رەڭلەر بىلەن زىننەتلەنگەن.

1955 - ژىلى ئۇرۇمچىدە ئابدۇكېرىم ئىمامدىن سې-
تىۋېلىندى.

ھەجمى: بويى 28، ئېنى 18، قېلىنلىقى 6 س م 586
ۋاراق، 51 مىلى مىسرا بېيت.

خەمسە ناۋايى

1

№79 №6

ئۇلۇق ناۋايىنىڭ بەش داستانى: 1 - «ھەيرەتۇلئەبرار»،
2 - «لەيلى - مەجنۇن»، 3 - «پەرھاد - شىرىن»، 4-
«بەھرام»، 5 - «سەبئى سەييارە».

بۇ ئەسەر 1483 - ژىلى باشلىنىپ 1485 - ژىلى پۈتكەن
ئىدى، بۇ نۇسخىسى 1768 - ژىلى قەشقەردە خوجا سەئىت
ناملىق كاتىپنىڭ قولى بىلەن كوچۈرۈلگەن.

ئەسەر تولۇق، خوتەن قەغىزىگە ئۇششاق، لېكىن ناھا-
يىتى چىرايلىق قىلىپ كوچۈرۈلگەن.

ھەجمى: بويى 33، ئېنى 21، قېلىنلىقى 6 س م ، 394 ۋاراق.

2

№79 №7

بۇ نۇسخە 1774 - ژىلى كوچۈرۈلگەن. ئاخىرىدا
«مەھبۇبۇلقۇلۇب»، «مەنتىقۇتتەير» نىڭ كوچۈرمىسى بار.

ھەجمى: بويى 48، ئېنى 30، قېلىنلىقى 4 س م،
216 ۋاراق.

ئەسرى مىرزا مۇھەممەت ھۇسەينبەگ

№74 №8

ئەدىپ ۋە ئالىم موللا ئەسەدىق يەركەندى 1808 (1228-
ھەجرى) ژىلى خەمسە ناۋايىنى شېرى داستاندىن شۇ نام
بىلە پروزا شەكلىدە رومان ئېتىپ تۈزۈپ چىققان. بۇنىڭغا
شۇ دەۋرىنىڭ يەكەن ھاكىمى مىرزا مۇھەممەت ھۇسەينبەگ
تەشەببۇس قىلغانلىقى ئۈچۈن ئاۋتور ئۇز ئەسىرىگە «ئەسرى
مىرزا مۇھەممەت ھۇسەينبەگ» دەپ نام بەرگەن.

ئەسەر تولۇق. خەمسە ناۋايىنىڭ «سەبئى سەييارە»
داستانىدىن باشقا «بەھرام». «پەرھاد - شىرىن»، «لەيلى -
مەجنۇن»، «سەددى ئىسكەندەرى» داستانلىرى كىرگۈزۈلگەن.
«سەبئى سەييارە» ئورنىغا يانا ناۋايىنىڭ «مەنتىقۇتتەير»
پوئېمىسى ھېكايە قىلىنغان. ئەسەرنىڭ بۇ نۇسخىسى يەكەن
شەھرىدە 1852 - ژىلى كوچۈرۈلگەن بولۇپ، 1930 -
ژىلىدىن تارتىپ يەكەن «ئالتۇن داۋزا» مەدرىسىنىڭ مۇدەررى-
سى ئابدۇۋەلى خەپىتىم قولىدا ساقلىنىپ كەلگەن. بۇ كىشى-
گە ئاتىسىدىن قالغان ئىكەن.

1957 - ژىلى 100 يۈەن بوكاپات بېرىلىپ مۇزېي
ئىختىيارىغا ئېلىندى.

ھەجمى: بويى 34 يېرىم، ئېنى 25، قېلىنلىقى 8 س م،
431 ۋاراق. باش - ئاياغى بار. خېتى روشەن، ئوزى
گوبدان ساقلانغان. (3 - رەسىمگە قاراڭسۇن).

«پەرھاد ـ شىرىن»، «لەيلى ـ مەجنۇن» نىڭ نەسرىسى

№9 №106

ئەدىب ئۇمەر باقى تەرىپىدىن 1792 ـ ژىللىرى يەكەن ھۆكۈمدارى ئىمۇرزىبەگ نامىغا «نەسرى نەزىم» ئۇسلۇبىدا ھىكايە سۈرىتىگە كەلتۈرۈلگەن (ئەسلى خەمسە ناۋايىدىن ئېلىنغان).

1957 ـ ژىلى يانۋاردا قەشقەردىن موزىيى ئەختىيارىغا ئېلىندى. كىتاپ تولۇق ئەمەس (باش ـ ئايىغىدىن بىر قانچە ۋارىقى يوق).

ھەجمى: بويى 22، ئېنى 11، قېلىنلىغى بىر يېرىم س م، 93 ۋاراق.

ئىسكەندەر نامە

№10 №136

«خەمسە» ناۋايىدىكى «سەددى ئىسكەندەرى» داستانىنىڭ شۇ نام بىلەن نەسرى تۈزۈلۈشى. ئاۋتورى، ژىلى مەلۇم ئەمەس (بېشىدا ئىككى ۋاراق يوق بولغانلىقتىن بۇ فاكت كۆرۈلمىدى).

ئەسەر ناھايىتى جانلىق، چۈچۈك رومان تىلى، ئوتكۈر كىنايە، چىرايلىق تەسۋىر ۋە مەنالىق جۈملىلەر بىلەن تۈزۈلگەن بولۇپ، ئۇستۇن بەدىئى ماھارەتكە ئىگە. بۇنى ئۇيغۇر پروزىسىنىڭ ياخشى بىر نومۇنىسى دېيىش مۇمكىن.

ئەسەر ژۇقۇرىدا كورسىتىلگەن كام ئىككى ۋارىغىنى ئېيتىۋارغا ئالمىغاندا تولۇق. 1956 ـ ژىلى چارقىلىق ناھىيىسىدىن تېپىلغان.

ھەجمى: بويى 18، ئېنى 11، قېلىنلىغى 3 س م، 211 ۋاراق.

ئەسەردىن ئۈرنەك:

«... بەلۇرسەنكى: بول سوزۇمدە يامانلىق يوقتۇرۇر، ئول سوزۇمدىن يانمىغىم يوقتۇرۇر. ھالا سۆلىھى ئىستىسەڭ مەن ھەم سۆلىھى قىلۇرمەن. ئەگەر كىنە تۇتۇپ ئاداۋەت قىلساڭ، بۇ ئىشتا ھەم مېنىڭ ھېچ كالىمىم يوقتۇرۇر. جەڭ قىلىشتا ھەم بېپسەرەمجان ئەمەسمەن، لەشكىرىم شەم ناھايەتسىز ترۇر. ئىنتىھايە ياراغ ـ جابدۇقاۋق تۇرۇر. كىشىگە ئايالى ۋەتەن ئۆزەسىدە بولسا، ئىمكانىنىڭ بېرىچە جەڭ قىلغالى بولۇر، ئېپكىن ئىككى پادىشا جەڭ قىلغاندا، غالىبلىق قايسى تەرەپكە بولۇر ئۇنى كىشى بىلمەس ھەر ئىنچۈك بولسا كىشى جەڭ قىلىشتىن ژىراق بولغان ياخشىراق....» (ئىسكەندەرزۇلقەرنەينىڭ ئەلچىسىگە جۇڭگو خاقانى شۇ جاۋاپنى بېرىدۇ).

مۇھەببەتنامە ۋە مېھنەتكام

№11 №1

لىرىكىلىق پوئېما.

ئاۋتورى: قەشقەر ۋىلايەت تازغۇن رايون مۇھەممەت ئىمىن غوجام قولى ئوغلى خىرقىتى (ۋاپاتى 1724 ـ ژىلى) شائىر بۇ ئەسەرىنى 1670 ـ ژىلى ئاپپاقغوجامنىڭ بېغىدا باغۋەن بولۇپ ژۇرگىنىدە يازغان.

مەزمۇنى: چۈنكىۇر لىرىكا ۋە رومانتىك خىيال ئارقىلىق ئاپپاقغوجا دەۋرىنىڭ سىياسى، ئىجتىمائى ئەھۋالىنى سابا، بۇلبۇل، قىزىلگۈللەرنىڭ مۇناسىۋەتى ئارقىلىق تەسۋىر قىلىنغان. ئەسەر تولۇق بىر كىتاپ (كىرىش سوزىدىن بىر ۋارىقى يوق). ئىچكى سوستاۋى كىرىش

سوزىدىن تاشقىرى 47 باپتىن قۇرۇلغان. بۇنىڭدىن ئۈچى ئەسەرنىڭ باشلىنىشى بىلەن خاتىمىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ۋىگىرمىسى پەيغەمبەرلەرگە مۇراجەت. 24 ى سابا، بۇلبۇل، قىزىلگۈللەر توغرىسىدا.

بۇ ئەسەر 1954 - ژىلى ئاغۇستتا پىگىسار ناھىيە-لىك مەدەنىيەت ژۇرتى ئارقىلىق موزىيى ئەختىيارىغا ئېلىندى

ھەجمى: ئۇزۇنلىغى 18، ئېنى 11، قېلىنلىغى 3 س م، 99 ۋاراق. 3216 مىسرا بېيت.

سابىاغا ئېيتتى گۈل، بۇلبۇلنى كەلسۇن،
كېچە - كۈندۈز مېنىڭ قېشىمدا تۇرسۇن
ئەگەر بولسا ماڭا بۇلبۇل ۋاپادار
نە بولماي ئاڭا مەن يارى غەمخار.
قېشىمدا بولسا ئانداغ يارى ھەمدەم،
ئىچۇك قىلماي ئېنى سەيرىمغە مەھرەم.
جاھاندا مەن كەبى دىلدار بولسا،
نەچۈك جىسمىمغا بۇلبۇل زار بولسا.
مېنىڭ بەزمىمدە ھەردەم نەغمە پەرۋاز،
مۇھەببەتتىن چىقارسا دىلكەش ئاۋاز.
ئەگەر غەم نىشتىغە ئول قويسا مەرھەم.
ئاڭا ئاۋاز خوشىدىن بەرسە بەرھەم.

دىۋان زەلىلى

№12 №5

بۇنىڭ ئىچىگە يەكەن شائىرى مۇھەممەت سىدىق زە-لىلىنىڭ (ۋاپاتى 1743 - ژىلى) 1727 - ژىلىدىن 1735 -

ژىلىغىچە يازغان تۆت پوئېمىسى بىلەن 253 خىل پارچە شېرلىرى توپلانغان. پوئېمىلىرى: 1- قىرىق چىلتەن، 2 - تەزكىرى مۇھەممەت شېرىپ بۇزرۇكۋار، 3 - ھەزرەت ھەپتى مۇھەممەت بۇزرۇكۋار، 4 - سەپەر نامە. بۇلار مەزمۇن جەھەتتە ئابدىرىشىت خاننىڭ تارىخى بىلەن يەكەننىڭ بەزى ئىجتىمائى ئەھۋالىنى ۋە شائىرنىڭ ئۆز تەرجىمە ھالىنى كۆرسۇتۇپ بېرىدۇ. شېرلىرى مۇخەممەس، مۇسەددەس، مۇسەممەن رۇبائىلاردىن ئىبارەت بولۇپ، تولىسى مۇھەببەت، ھەقىقەتلەرنىكى، سىياسى، قانۇنى لىرىكىلار بىلەن ھىكمەتلەر بېيۇ بار. ئاخىرىدا ئۈچ ساقىنامىسى بار.

ئەسەر تولۇق بىر كىتاپ. 1955 - ژىلى ئۈرۈمچىدىن تېپىلغان.

ھەجمى: ئۇزۇنلىغى 19، ئېنى 12، قېلىنلىغى 5 س م 183 ۋاراق.

يار ئەگەر جاپا قىلۇر بولسا نايا كوكۈل مولۇل
خال خېتى سىپاھىدىن خېتى لەشكەر مۇغۇل.
كەگرى ھاي نەرشىدىن دەرگاھى بەس ئىرۇر بەلەن
نامە كېتەر ئەلتادۇر ئاندا نەجاجەت رۇسۇل.
شەھەر خوتەندىكىم كورۇپ بەرىق ھاۋامىكىن دىدى،
شۇغلەئىدۇر ئاھ ئىرۇر بىلمەس سەرھەد قومۇل
ئەسلى جاھاندا قالمىدى تەلۋە زەلىلىنىڭ دىمە،
ئولگەنىدىن كېيىن كورۇك ھەر غەزەلدە بىر ئوغۇل.

دىۋان نوبىتى

№13 №8

شېرلەر توپلىمى. ئاۋتورى خوتەن شائىرى «نوبىتى»

(ھازىرچە شائىرنىڭ ئىسمى مەلۇم ئەمەس). بۇ توپلام شائىرنىڭ 1740– ژىللىرى يازغان شېئىرلىرىدىن جەملەنگەن. مەزمۇنى: مۇھەببەت، نەسىھەت، مۇراجەئەت ۋەدىنىي تەسەۋۋۇپلاردىن ئىبارەت. بۇ تېخى شائىرنىڭ تولۇق دىۋانى ئەمەس. «تۈركىستان تارىخى»دا شائىرنىڭ مۇپەسسەل بىر كىتاۋىنىڭ بارلىقى يېزىلىدۇ. قولىمىزدىكى بۇ ئەسەر 1954 – ژىلى كۇچاردىن تېپىلغان. كىچىك بىر توپلام.

ھەجمى: ئۇزۇنلىقى 14، ئېنى 11، قېلىنلىقى 1 ييرىم س م 55 ۋاراق. 107 مۇسەددەس، 31 رۇبائى.

(قوشۇمچە بۇ توپلام ئىچىدە شائىر ھۆۋەيدانىڭ 69 شېئىرلىرى بار.)

يۇسۇپ – زۇلەيخا

№14 №2

ئىپىك داستان.

ئاۋتورى موللا يۇنۇس يەركەندى. شائىر بۇ داستاننى مەۋلانە ئابدۇراخمان جامىنىڭ پارس تىلىدا يېزىلغان «يۇسۇپ-زۇلەيخا» ناملىق داستانىنى تەقلىد قىلىپ 1791 – ژىلى ئۇيغۇر تىلىدا يېزىپ چىققان. لېكىن ئەسەر جامىنىڭ كىتاۋىدىن مۇستەقىل سيۇژېت، تىل ۋە بەدىي خۇسۇسىيەتلەر بىلەن پەرقلىنىدۇ.

ئىچكى سوستاۋى 72 ماۋزۇدىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇنىڭ 14ى كىتاپنىڭ يېزىلىش سەۋەبى، مۇھەببەت، ئىلىم، تىل ھەققىدە بارىدۇ. قالغىنى «يۇسۇپ – زۇلەيخا» نىڭ قىسسىسىنى بايان قىلىدۇ. ئەسەر تولۇق بىر كىتاپ. باش – ئايىغى بار. 1955 – ژىلى ئاھىرلىدا قەشقەر ۋىلايەت ئاتۇش ناھىيىسىدە ئەھمەت خېتىمۇاجىمدىن سېتىۋېلىندى.

ھەجمى: ئۇزۇنلىقى 20، ئېنى 12، قېلىنلىقى 4 س م 174 ۋاراق. 9048 مىسرا بېيت. (4 – رەسىمگە قاراڭسۇن)

تەزكىرە ئىمام زەبىھۇللا

№15 №10

تارىخي پوئېما.

ئاۋتورى خوتەن شائىرى موللا نىياز. شائىر بۇ پوئېمىسىنى 1790 – ژىلى شۇ ناملىق نەسرى تەزكىرىدىن شېئىرى داستان قىلىپ تۈزۈپ چىققان. مەزمۇنى: شىنجاڭدا ئىسلام دىنىنى تارقىتىش ئۈچۈن 970 – ژىللىرى ئەرەبىستاندىن كېلىپ خوتەندە ھېلاك بولغان ئىمام نەسرىدىن باشلىق توت ئىمامنىڭ تارىخى سۆزلىنىدۇ. ئەسەر تولۇق. ئىچكى سوستاۋى 11 باپتىن ئىبارەت تۈزۈلگەن. 1954 – ژىلى قەشقەردە موزېي ئىختىيارىغا ئېلىنغان.

ھەجمى: ئۇزۇنلىقى 16 ئېنى 10، قېلىنلىقى 1 ييرىم س م. 67 ۋاراق. 2412 مىسرا بېيت.

باياز

№16 №87

ئالما ئاخ. 1811 – ژىلى قومۇل ۋاڭ مەھكىمىسىدە تۈزۈلگەن. بۇنىڭ ئىچىدە ناۋائىي، زوھورى، ھاپىز شىرازى، لۇتپى، مەشرەپ قاتارلىق ژىگىرمىگە يېقىن شائىرنىڭ شېئىر نومۇنىلىرى توپلانغان. ئەسەر زوھورىنىڭ «قۇياش» شېئىرى بىلەن باشلىنىپ، شاھ ئىمىنىنىڭ «شەھىنشا» شېئىرى بىلەن تاماملىنىدۇ.

ئەسەرنىڭ باش – ئايىغى بار. ئوتتۇرىسىدا مەلۇم ۋاراقلىرى يوق. 1953 – ژىلى قەشقەردە رەھىم ھاجىدىن سېتىۋېلىنغان.

هەجمى : ئۇزۇنلۇغى 24، ئېنى 15، قېلىنلىغى 5 س م
206 ۋاراق.

غەزەل لۇتپى

ئاي ساچىڭ شەيدا كوكۇللەرنىڭ سوۋادا ئەزمى
ھالقا ـ ھالقا رۇچىنىڭ سەرەندە لېدۇر ھەر خەمى
سۇنبۇلۇگنى نارىغاندا گۇل ئۇزە تاگدۇر ئېبرىق
كىم بولۇتاۋۇق كېچىنىڭ ئەلوەتتە بولماس شەبنەمى
گەر ۋەتەن لۇتپى كوزىدە تۇتمادىڭ يوقتۇر ئەجەپ
ئوي قوپارماغلىق ئىرۇر دەشۋار جىخۇن ئۇستىنى

گـۇل ۋە بـۇلبۇل

№17 №32

لىرىكىلىق پوئېما.

ئاۋتورى: مـولىلا ئـەلـەم شەھيارى. شـائىـر بـۇ ئەسەرىنى 1761 ـ ژىلى سوپى ئاللا يارنىڭ بەزى لىرىكىلىرىغا تەقلىت قىلىپ يازغان. مەزمۇنى مـۇھەممەت ئەمىن غوجام قۇلىنىڭ «مۇھەببەتنامە ۋە مېھنەتكام» پـوئېمىسىغا ئوخشاش بۇلبـۇل، قىزىلگـۇل، سابا مـەسىلىسى قويۇلۇدۇ. تەلىدىمۇ ئانچە پەرق يوق. لېكىن سيۇژېتىدە خېلى ئالاھىدىلىك بار.

ئەسەر تولـۇق ئەمەس. بېشىدا، ئوتتۇرىسىدا بـەزى ۋاراقلىرى يوق. 1955 ـ ژىلى كۇچاردىن سېتىۋېلىندى.

ھەجمى : ئۇزۇنلۇغى 19 يېرىم، ئېنى 13، قېلىنلىغى 1 س م 48 ۋاراق. 2112 مىسرا بېيىت.

بار ئىردى ۋادىئى زىبا گۇلى ناز
ئاجايىپ تەرەپى گۇلزارى چىمەنزار
كى دۇنيا ۋادىدۇر سەبزە خىررەم
گۇلى بىر نەچچە كۆزلىك رەڭبەرەڭ ھەم
ياسانىپدۇر كىيىپ باشتىن ـ ئاياغ گـۇل
ئاجايىپ ياخشىلار كوردىكى بۇلبۇل
قىزىل، سارىغ، يېشىل گۇللەر ئېچىلمىش
لاتاپەت ئىچىدە گويا جەننەت ئىرمىش

دورر سلناجـات

№18 №7

مۇناجاتلىك داستان.

ئاۋتورى: ئۇلۇق ئۇيغۇر شائىرى ئابدۇرېھىم نازارى (ۋاپاتـى 1848 ـ ژىـلى). شـائىـر بـۇ ئـەسەرىـنى 1839 ـ ژىللىرى زوھـوردىـن ھـېكـمىنىڭ تـەشەب ـ بۇسى بىلەن يازغان. مەزمۇنى: ھوكۇمەت ئورگانلىرىنىڭ ئۇزۇمچان بولۇشلىغى، ئەمەلدارلارنىڭ ئادىل ۋە ئاقىل بولۇشلىغى ئوتكۇر سوئال ـ جاۋاپ بىلەن نېسبەت ھەم ۋە ـ سىيەت قىلىنىدۇ. سوئال مۇدىرخودىنى ئاملىق سەلبى ئوبرازىنىڭ ئاغزىدىن بېرىلىپ، جاۋاپ مۇقبىل رۇشەندىل نامـلىق ئىجابى ئوبرازىنىڭ ئاغزىدىن ئېلىنىدۇ. ئۇزۇلۇشى «نەسرى ـ نەزىم» شەكلىدە بولۇپ، ئۇمۇمى كىتاپ 88 سوئالغا 92 جاۋاپ بەلەن ئاياقلىشىدۇ.

كىتاپ تولۇق ئەمەس. ئوتتۇرىسى بىلەن ئايىغىدا بولۇپ بىر نەچچە ۋارىغى يوق. 1953 ـ ژىلى قەشقەردە رېھىم ھاجى ھاپىزدىن سېتىۋېلىنغان.

ھەجمى : ئۇزۇنلۇغى 21، ئېنى 13، قېلىنلىغى 2 س م.

76 ۋاراق (قوشۇمچە كىتاپنىڭ ئاخىرىدا شائىر
زەلىلىنىڭ «تەزكىرى مۇھەممەت شېرىپ بۇزورگىۋار»،
«ھەزرەت ھەپتى مۇھەممەت بۇزورگىۋار» ناملىق شېئىرى
قىسسىلىرى بار).

مۇھەببەت توغرىسىدا داستانلار [1]

№19 №93

ئاۋتورى: ئابدۇرېھىم نازارى. شائىر بۇ ئەسەرنى 1837 - 1838 - ژىللىرى تۇرپان ۋېگى پەرىدۇننىڭ تەكلىمى بىلەن قەشقەردىن تۇرپانغا كېلىپ يېزىپ چىققان. بۇنىڭغا قەشقەر ۋالىسى زوھورىدىن ھېكىم تەشەببۇس قىلغان.

ئەسەرنىڭ مەزمۇنى بەكمۇ كەڭ. «سەيدىن رابىيە»، «ۋامۇق ھوزرا»، «چاھار دەرۋىش»، «ئەسھا بۇلكەپ»، «لەيلى - مەجنۇن»، «مەزىن بىلەن گۇلنىسا»، «پەرھاد - شېرىن» قاتارلىق 7 داستان 11 ئېپىزوتتىن ئىبارەت. بۇنىڭ ھەممىسى «ناروز» ۋەزنى، شائىرنىڭ ئۇزىگە خاس: «پەئۇلۇن، پەئۇلۇن، پەئۇل....» ئۇسلۇبىدا يېزىلغان.

ئەسەر تولۇق بىر كىتاپ. شەكلى «خەمسە ناۋايى»غا ئوخشايدۇ. 1956 - ژىلى غۇلجا شەھرىدە تۇرۇشلۇق ئوسمان ئاخۇندىن ئېلىنغان (ئوسمان ئاخۇن 1875 - ژىلىدىن بېرى ساقلاپ كەلگەن).

---

1) ئاۋتور ئەسەرىگە ئىسىم قويمىغان. بەزىلەر خەمسە دەپ ئاتاپ كەلگەن ئىكەن. بىز ئەسەرنىڭ مەزمۇنىغا قاراپ شۇ ئىسىمنى قويدۇق.

ھەجمى: ئۇزۇنلىغى 31، ئېنى 23، قېلىنلىغى 4 س م. 24 مىڭ مىسرا بېيىت.

كىتاپ غېرىپ

№20 №137

شېئىرى ماقالە. قەشقەر شائىرى تۇردىش ئاخۇن كاتىپ (غېرىبى) قەشقەر ۋالىسى زوھورىدىننىڭ تەشەببۇسى بىلەن 1837 - (1257 - ھەجرى) ژىلى يېزىپ چىققان. مەزمۇنى: شۇ دەۋرىدىكى 32 خىل كەسىپنىڭ بىر - بىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋەت ۋە ئىچكى زىددىيەتلىرى ئوتتۇرۇ كومپايىت بىلەن تەسۋىر ئېتىلگەن.

ئەسەر 36 ماۋزۇ، 58 سوئال - جاۋاپ بىلەن تۈزۈلگەن. باش - ئايىغى بار. 1954 - ژىلى قەشقەردىن سېتىۋېلىندى.

ھەجمى: ئۇزۇنلىغى 20، ئېنى 13، قېلىنلىغى 1 س م 25 ۋاراق. 2150 مىسرا بېيىت.

مەھزۇنۇلئاھزىن

№21 № 3

ئېپىك تەسەۋۋۇپ پوئېما.

قەشقەر شائىرى نورۇز ئاخۇن كاتىپ (زىيائى) قەشقەر ۋالىسى زوھورىدىننىڭ تەشەببۇسى بىلەن 1839 - (1259 ھەجرى) ژىلى يېزىپ چىققان. مەزمۇنى: شائىر ھەر خىل سىياسى، ئىلمىي، دىنىي، تەنبىھ، تەسەۋۋۇپلار ئارقىلىق پادىشالارنى ئادالەتلىك بولۇشقا چاقىرىدۇ.

ئەسەر تولۇق بىر كىتاپ بولۇپ، 6 ماۋزۇ، 7 ما-

قالە، 5 تەنبىھ ئاساسىدا تۈزۈلگەن. باش – ئايىغى بار. 1954– ۋىلى قەشقەر ئاتۇش ناھىيىسىدىكى ئەمەت خېتىۋاجىمنىڭ قولىدىن ئېلىندى. بۇ كىشى 1900 – ژىلىدىن بېرى ساقلاپ كەلگەن.

ھەجمى : ئۇزۇنلىغى 19، ئېنى 13، قېلىنلىغى 3 س م. 100 ۋاراق، 4800 مىسرا بېيىت (1936 – ژىلى قەشقەردە يۈز بەرگەن توپىلاڭدا بىر ژىل كېپەك ئىچىگە كومۇپ قويغانلىقتىن ئەسەرنىڭ بەزى جايلىرى ئۆپرىگان).

زۇپەرنامە

№22 . №38

لېرو – ئېپىك پوئېما.

ئاۋتورى: ئۇچتۇرپان شاكىر موللا. ئاۋتور بۇ ئەسەرنى 61يېشىدا 1864 –ژىلى يېزىپ چىققان. مەزمۇنى: 1863– ژىلى مانجۇ خانلىغىغا قارشى كۇچاردا باشلىنىپ پۈتۈن جەنۇبىي شىنجاڭغا قانات يايغان خەلق قوزغىلىڭىغا بېغىشلانغان. ماۋزۇلىرى مۇقىم ئەمەس. بەزى باپلىرىنىڭ ماۋزۇسى بېرىلىپ، بەزى باپلىرىنىڭ ماۋزۇسى يېزىلمىغان. لېكىن ئەسەر تولۇق ھەم باشتىن –ئاياق ئۇز سىيۇژېتىنى يوقاتمايدۇ.

بۇ ئەسەرنى 1923 – ژىلىدىن بېرى قومۇللۇق شاكىر ئىمام ناملىق كىشى ساقلاپ كەلگەن ئىكەن. 1955 – ژىلى ئىيۇندا ئۇنىڭ قولىدىن موزېي ئىختىيارىغا ئېلىندى.

ھەجمى: ئۇزۇنلىغى 25، ئېنى 15، قېلىنلىغى 2 س م. 110 ۋاراق. 3720 مىسرا بېيىت.

كۆڭ ئولتادى مەغرۇپ ساردا قىزىل
قىزىللىق ئىچىدىن كورۇندى قىزىل

دەندەلەر بۇ يۈرتنىڭ ئېتىدۇر قىزىل
ئىمارەت ئېنىڭ توپراغىدۇر قىزىل
كى دەريا ئاقادۇر ئېتىدۇر قىزىل
يەنە ئاب جارى ئاقادۇر قىزىل
بۇ قىز – جۇۋانلار سالاھى قىزىل
بۇ قىزلار قارادۇر ئىچىلدۇر قىزىل
قىزىلنىڭ ئىچىدىن چىقىپ بىر قىزىل
قىزىلنىڭ تۇرغان يېرىدۇر قىزىل

زۇپەرنامە شاھ باھادىرخان

№23 №138

تارىخىي پوئېما.

ئاۋتورى : يەكەن شائىرى موللا ئابدۇلغاپپار. 1853 – ژىلى يېزىلغان. مەزمۇنى : تۇرپان ۋاڭ ئەۋلادىدىن يەكەن (جەنۇبىي شىنجاڭ سەككىز شەھەرنىڭ) ئوتۇمى ۋالىسى ئاپىردۇن شاھ باھادىرخاننىڭ نەسلى-نەسەبى، ئۇنىڭ سەلتەنىتىگە قارشى 1847–1848 – ژىللىرى بولغان ئاتۇش خەلقىنىڭ «ئىسيانى» ۋە بۇ ئىسيانغا قارشى باھادىرخاننىڭ «كورەش» لىرى سۆزلىنىدۇ. ئەسەر «ئاروز» ۋەزنىدە كىرىش سۆزىدىن تاشقىرى 4 مۇخەممەس، بىر مۇقەددىمە، 15 داستان، بىر خاتىمىدىن ئىبارەت تۈزۈلگەن. شائىرنىڭ ئۇسلۇبىدا ئالاھىدە ئۇستىقاللىق، تىلىدا خېلى چىرايلىق ئوبرازلار بار.

ئەسەرنىڭ باش تەرىپىدە شاھ باھادىرخاننىڭ ئۇز تەرىپىدىن يېزىلغان «دىباجە مەنزۇمە شاھى» ناملىق شېرىي داستانىنىڭ بىرقىسمى (ئاۋتورنىڭ ئۇز تەرجىمە ھالى) يېزىلغان. ئەمما ئاخىرى ئۈزۈلۈپ قالىدۇ. ئە–

سەر تولۇق. 1956 ـ ژىلى كۇچاردىن تېپىلدى.

ھەجمى: بويى 21، ئېنى 14، قېلىنلىغى بىر يېرىم س م. 66 ۋاراق. 2376 مىسرا بېيىت.

فازات دەرمۇلىك چىن

№24 №26

تارىخىي ئېپىك پوئېما.

ئاۋتورى: غۇلجا شائىرى موللا بىلال بىننى يۇسۇپ (نازىمى). شائىر بۇ ئەسىرىنى 1864 ـ 1873 ـ ژىلى ئىلىدا بولغان خەلق قوزغولىڭىغا بېغىشلاپ يازغان. تۈزۈلىشى «نەسرى ـ نەزىم» ئۇسلۇبىدا بولۇپ، بۇ نۇسخە 1925 ـ ژىلى ئاقسۇدا كوچۇرۇلگەن.

ئەسەر تولۇق بىر كىتاپ. بېشىدا بىر ۋارىغى يوق. 7 ۋارىغىنىڭ ئاستىنقى ئۇچى ئۇپرىغان. 1953 ـ ژىلى ئۇرۇمچىدە سېتىۋېلىندى.

ھەجمى: ئۇزۇنلىغى 21، ئېنى 16، قېلىنلىغى 1 يېرىم س م. 77 ۋاراق. 4081 مىسرا بېيىت.

نورۇز نامە

№25 №62

توپلىغۇچى ۋە تۈزگۈچى غۇلجا سىنورشا ـ ئاخۇن ئوغلى. 1933 ـ ژىلى توپلانغان. ئاخىرىدا ئازىمىنىڭ ئۆز تەرىپىدىن تۈزۈلگەن بەزى قوشاقلىرىمۇ بار. نورۇز نامىلار تامام مۇخەممەس شەكلىدە تۈزۈلگەن بولۇپ، بىر قىسمى باھار ھەققىدە لىرىكا، بىر قىسمى دېخانچىلىق، چارۋىچىلىق، ئوچىلىق

ھەققىدە ئېپىك بايانىدىن ئىبارەت. تۈزگۈچىنىڭ قوشاقلىرى تولۇق بېيىت شەكلىدە تۈزۈلگەن ئېسسەھەتئارزاق ھەجۋىلىرىمۇ بار.

توپلام تولۇق ئەمەس. باش تەرىپىدە مەلۇم ۋاراقلىرى يوق. 1955 ـ ژىلى غۇلجىدىن تېپىلغان.

ھەجمى: ئۇزۇنلىغى 17، ئېنى 11، قېلىنلىغى س م. 61 ۋاراق. نورۇزنامە 119 قوشاق، 175 كوبلېت.

كەلدى نورۇز ژىل بېشى، كەتتى كوڭۈلنىڭ چىركىنى.
نورۇز دىبان كىماۋۇلار خوتۇنلارنىڭ توركىنى.
گۈللەر قىسىپ قىز ـ ئوغۇل ئەگرى قويار بوركىنى
مەجلىس قىلىپ ئوينۇشۇر ئاچۇر كوڭۈل ئولكىنى
قايغۇ مېھنەتلەر كېتىپ نوينۇشۇر كۈندۇر بۇگۈن.

ۋامۇق ـ ھوزرا

№26 №37

ئىشقى داستان.

ئەسەرى ئاۋتورى: شەيخ مۇئمىن. 1691 ـ ژىلى ئافغانىستاننىڭ كىرمان شەھرىدە كوچۇرۇلگەن. 1955 ـ ژىلى قۇۋۇلدىن ئېلىندى. ئەسەر «نەسرى ـ نەزىم» ئۇسلۇبىدا تۈزۈلگەن بولۇپ، سەنئەتتە تولىمۇ ئوبدان ئىشلەنگەن. بىر ـ بىرسىگە ئوخشىمايدىغان ۋامۇق ـ ھوزرانىڭ ھاياتىنى پانالىيىتىگە بېغىشلانغان 40 خىل رەسىم ئىشلەنگەن. تىلى پارسچە. ياخشى ساقلانمىغان. بېشىدا بىر ۋارىغى يوق، ئىككىنچى ۋارىغىنىڭ يېرىمى يوق.

ھەجمى: ئۇزۇنلىغى 24، ئېنى 14، قېلىنلىغى 5 س م. 405 ۋاراق. (5 ـ رەسىمگە قارالسۇن).

دىۋان ئەمرى

№27 №96

ئاۋتورى: شائىر ئەمرى (ۋاپاتى 1822 - ژىلى) 1873 - (1293 - ھەجرى) ژىلى ئۇچتۇرپان شەھرىدە رەھمانقۇلى ناملىق خەتتات تەرىپىدىن كوچۇرۇلگەن. 1957 - ژىلى قەشقەردىن سېتىۋېلىندى.
شېئىرلىرىدىن ئۈلگە.

تەلبەمەن شەھلا كوزۇڭ ئالۇسىدىن
ئۈزمۇدۇم باغىڭدا ۋەسلى ئالۇسىدىن
ھەجرى دەشتىدە ژۇگۇرماغلىق بىلەن
يەتمىدىم ۋەسلىڭگە يول ئالۇسىدىن

ئەسەر ژىپەك قەغەزگە يېزىلغان.
ھەجمى: بويى 32 ئېنى 20، قېلىنلىقى 4سم. 186 ۋاراق.

دىۋان ئەرشى

№28 №110

— ئەرشى تەخەللۇسلۇق بىر شائىرنىڭ شېئىرلىرىدىن تۈزۈلگەن. ئاۋتورنىڭ ئىسمى يېزىلمىغان. ژىلى مەلۇمسىز. ئەسەر ئىشقى غەزەللەردىن ئىبارەت بولۇپ، تۆۋەندىكى بېيت ئۇنىڭ شېئىرلىرىدىن:

سەيلى ئەشكىم لالەگۈندۇر لەئلى رەخشانىنى كورۇپ
خاتىرىم ئاشۇپتەدۇر زۇلپى پەرىشانىنى كورۇپ.
. . . .
بى نەۋا ئەرشى تىلەر روھى نەۋايىدىن پۇتۇھ

مۇرغەزارى نەزم ئارا مۇرغى خوش ئەلھانىنى كورۇپ.

ھەجمى: بويى 19، ئېنى 12، قېلىنلىقى 3سم. 58 ۋاراق 1957 - ژىلى يېكەنساردىن ئېلىندى.

گۈلزار بىنىش

№29 №109

ئالىم ۋە ئەدىپ ناقىس (يېكسالىق ساۋراخۇن خەيىمتەم) 1887 - (1307 - ھەجرى) ژىلى باھاردا ئىران يازغۇچىسى شەيخ غىنايىتۇللا (ۋاپاتى 1677 - ژىلى) نىڭ « باھار دانىش » ناملىق زور رومانىنى پارىسى تىلىدىن ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىپ، تەرجىمىنى باشتىن - ئاياق شېئىر بىلەن تۈزگەن ۋە بۇ ئەسەرىنى « گۈلزارى بىنىش » دەپ ئاتىغان. شائىر كىرىش سوزىدە تۆۋەندىكىلەرنى يازىدۇ:

بۇ نۇخسان نامىنى شەرھ ئەيلىگەن قول
توكەر مۇنداغ كوكۈل مەناسىدىن مول

دەر ئەردىم گاھى - گاھى بىرۇبائى
سالۇر ئەردىم تەخەللۇسقا بۇ داغى
كورەر ئەردىم تولا شائىر كىتابىن
ئوقۇر ئەردىم ۋاراقلاپ باب - بابىن
ناۋائىي، خەمسە، بىدىل گۈلۇستان
ئىراقى، سەئدىيۇ، جامى، نىستان

سەۋەپ بۇ كىم ئىشتىكەي خاس ئەلە ئام
مۇڭا گۈلزار بىنىش ئەيلىدىم نام

ئەسەر تولۇق ئەمەس. تەرجىمە رومانىنىڭ 4 - ھېكايە سىگە كېلىپ توختاپ قالغان. 1957 - ژىلى يانۋاردا پېگىنساردا تېپىلىپ ئىنۋېرىسى كىچىك ساۋراخۇن خەپتىم قولىدىن ئېلىندى.

ھەجمى: بويى 36، ئېنى 23، قېلىنلىقى 1 پېرىم س م، ۋارىقى 244. ئەسەر شائىرنىڭ كۆپىمىسى بويىچە بولۇپ، ئوزى ئوبدان ساقلانغان. ئاخىرىدا بىردۇان بولغىدەك پارچە شېئىرلىرى بار.

بەھرول ئەمبەر

№98 №30

ئىران شائىرى خىسراۋ (ۋاپاتى 1325 - ژىلى) ئەسىرى بولۇپ، 1282 - (702 - ھجرى) ژىلى پۈتۈلگەن. 1957 - ژىلى قەشقەردە مۇزېي ئىختىيارىغا ئېلىندى.

ھەجمى: بويى 23، ئېنى 15 پېرىم، قېلىنلىقى 4 س م، 370 ۋاراق.

دىۋان پۇزۇلى

№101 №31

مەشھۇر ئەزەر بەيجان شائىرى پۇزۇلى ئەسەرلىرى توپلىمى (ۋاپاتى 1555 - ژىلى) 1852 - (1272 - ھجرى) ژىلى پۈتۈلگەن. ھەل جەدۋەل بىلەن چىرايلىق خەتتى پارسى بىلەن پېزىلغان. ئىچىدە «لەيلى - مەجنۇن» پوئېمىسى بىلەن 200دىن ئوشۇق پارچە شېئىرلىرى بار.

ھەجمى: بويى 17 پېرىم، ئېنى 12 پېرىم، قېلىنلىقى

2 پېرىم س م، 236 ۋاراق. ئەسەر تولۇق، 1957 - ژىلى يانۋاردا قەشقەردىن مۇزېيگە سېتىۋېلىندى.

يۇسۇپ - زۇلەيخا

№102 №32

ئاۋتورى: ئابدۇراخمان جامى (ۋاپاتى 1492 - ژىلى). 1691 - (1111 - ھجرى) ژىلى كوچۇرۇلگەن پارسچە نۇسخە. ئۇ ئەسىر ژىپەك قەغەز گە ھەل جەدۋەل قىلىنىپ خەتتى پارسى بىلەن پۈتۈلگەن. ئەسەرنىڭ باش - ئايىغى ساق، ئوزى ئوبدان ساقلانغان. 1957 - ژىلى يانۋاردا قەشقەردە مۇزېي ئىختىيارىغا ئېلىندى.

ھەجمى: بويى 19، ئېنى 12 پېرىم، قېلىنلىقى 3 پېرىم س م، 223 ۋاراق.

مەسنەۋى شېرىپ پارسى

№97 №33

ئاۋتورى: جالالىدىن رۇمى (ۋاپاتى 1273 - ژىلى). بۇ قولىيازما ياخشى، نەپىس قەغەزگە چىرايلىق خەتتى پارسى بىلەن پېزىلغان. مەزمۇنى: دىن، شەرىئەت، ئەخلاق. ئەسەر تولۇق. ياخشى ساقلانغان. 1957 - ژىلى يانۋاردا قەشقەردە مۇزېي ئىختىيارىغا سېتىۋېلىندى.

ھەجمى: بويى 24، ئېنى 15، قېلىنلىقى 7 پېرىم سانتىمېتر. 362 ۋاراق. (6 - رەسىمگە قاراڭسۇن).

نەلـۋەدە مەن

№108 №34

ئاۋتورى: ھىند شائىرى پەيزى. 1594 - ژىلى يازغان. قەشقەر يېڭىسارلىق، شائىر، خەتتات ناقىس (ساۋراخۇن

خەپتىم) 1888 - ژىلى پۈتۈگەن.

ئەسەرنىڭ باش - ئايىغى ساق. ئوبدان ساقلانغان.

1957 - ژىلى يانۋاردا قەشقەرىيگىمساردا موزېيگە سېتىۋېلىندى.

ھەجمى: ئۇزۇنلىغى 24 يېرىم، ئېنى 13 يېرىم، قېلىنلىغى 2 س م. 142 ۋاراق.

دىۋانى زوھورى

№35 — №100

شائىر زوھورىنىڭ پارسچە شېئىرلىرى توپلىمى (ۋاپاتى 1615 - ژىلى). 1625 - (1115 - ھىجرى) ژىلى نەپىس ژىپەك قەغەزگە چىرايلىق خەتتى پارىسى بىلەن كۆچۈرۈلگەن.

ئەسەرنىڭ باش - ئايىغى ساق. ئوبدان ساقلانغان.

1957 - ژىل قەشقەردە موزېي ئىختىيارىغا سېتىۋېلىندى.

ھەجمى: بويى 22 يېرىم، ئېنى 13 يېرىم، قېلىنلىغى 5 يېرىم س م. 553 ۋاراق.

تەزكىرى ئارسلانخان

№36 — №54

تارىخىي پوئېما.

ئاۋتورى: قەشقەر شائىرى قاسىمى. 1799 - ژىل يېزىلغان.

مەزمۇنى: سۇتۇق بۇغراخاننىڭ نەۋرىسى ئارسلانخاننىڭ خوتەنگە ئىسلام دىنى تارقىتىشتا قىلغان كۆرەشلىرى، بۇ دەۋردە بولغان يەر، دىخانلار مەسىلىلىرى ۋە بەزى قوشۇمچە تەنبىھلەر تەسۋىر قىلىنىدۇ. شېئىرى تىلىمۇ خېلى ياخشى.

ئەسەر تولۇق. 1954 - ژىلى قەشقەردىن تېپىلدى.

ھەجمى: بويى 17، ئېنى 10 يېرىم، قېلىنلىغى 3 سانتىمېتر، 48 ۋاراق. 2112 مىسرا بېيىت (مۇقاۋا ئىچىدە ئابۇنەسىر سامانى، يۇسۇپ قىدىرخان، توت ئىمامنىڭ تەزكىرىلىرىمۇ بار).

پەند نامە[1]

№37 — №23

ئەپىك تەساۋۋۇپ داستان.

ئاۋتورى: ئىسمايىل بەگ (بى نىشان). 1827 - ژىلى يېزىلغان. ئەسەر تامام پەند نەسىھەتنى ئاساس قىلغان ھالدا 11 باپقا بۆلۈنىدۇ. بۇنىڭ بىرىنچىسى 8 ماۋزۇ بىلەن پەيغەمبەرلەرگە مۇراجىئەت؛ ئىككىنچىسى 6 ماۋزۇ بىلەن ئىلىم ۋە ئەمەل؛ ئۈچىنچىسى 3 ماۋزۇ بىلەن قانائەت؛ تۆتىنچىسى 4 ماۋزۇ بىلەن نەپس، بەشىنچىسى 1 ماۋزۇ بىلەن ئادالەت؛ ئالتىنچىسى 2 ماۋزۇ بىلەن سېكبا (سەۋر)؛ يەتتىنچىسى بىر ماۋزۇ بىلەن شۈكرە سانا؛ سەككىزىنچىسى 1 ماۋزۇ بىلەن ھايا؛ توققۇزىنچىسى بىر ماۋزۇ بىلەن دۇئا؛ ئونىنچىسى، بىر ماۋزۇ بىلەن ساخا (سېخىلىق)؛ ئون بىرىنچىسى 2 ماۋزۇ بىلەن خاتىمەدىن ئىبارەت.

ئەسەر «ئارۇز» ۋەزنىنىڭ «تاقماق (دېكلاماتسىيە)» ئۇسلۇبىدا يېزىلغان.

ھەجمى: بويى 21، ئېنى 12 يېرىم، قېلىنلىغى 2 يېرىم س م 161 ۋاراق. 10 مىڭ 948 مىسرا بېيىت.

---

1) ئاۋتور كىتاپقا ئىسىم قويمىغان. مەزمۇنىغا قاراپ بۇ ئىسىم قويۇلدى.

II تەرجىمە - شەرھى ئەسەرلەر

ئىسكەندەر نامە

№38 №135

ئاۋتورى: يونان يازغۇچىسى مەۋلانە مۇجەھەر ھېكىم. بۇ ئەسەر 8 - ئەسىردە ئەرەب پادىشاسى ھارۇن رەشىدنىڭ ئەمرى بىلەن يونان تىلىدىن ئەرەبچىگە تەرجىمە قىلىنغان ئىكەن. 15 - ئەسىردە تۆمۈر تۇمۇر كورگانىنىڭ ئەمرى بىلەن ئەرەبچىدىن پارسچىغا تەرجىمە قىلىنغان ئىكەن. 1876 - ژىلى ئاقسۇ «بەيزا» مەدرىسىنىڭ مۇدەررىسى مۇھەممەت ھۇسەين ئەلىماخۇنۇم ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلغان. 1921 - ژىلى ئۇنىڭ نەۋرىسى مۇھەممەت ئابدۇللا كۇچار ۋېگى مىرزا ئىساقنىڭ تەشەببۇسى بىلەن تەھرىر قىلىپ، رەسمى كىتاپ قىلىپ يېزىپ چىققان.

ئەسەر تولۇق. مەزمۇن جەھەتتە ئىسكەندەر زۇلقەرنەينىڭ ۋەقە ۋە ھادىسەلىرى مۇپەسسەل تەسۋىر قىلىنىدۇ. 1953 - ژىلى كۇچاردىن تېپىلدى.

ھەجمى: بويى 55، ئېنى 36، قېلىنلىغى 8 س م 311 ۋاراق. (7 - رەسىمگە قاراڭسۇن).

ئەۋلىيالار تەزكىرىلىرى

1
تەزكىرە تۇل ئەۋلىيا

№39 №3

ئاۋتورى: شەيخ ئەتتار (ۋاپاتى 1230 - ژىلى). ئالىم موللا سىدىق بەرشىدى (ئاتۇش) 1770 - (1190 -

1776

ھىجرى) ژىلى يەكەن ھاكىمى خوتەندىلىك كېپەك بەگ تەشەببۇسى بىلەن بۇ كىتاپنى يەكەندە پارس تىلىدىن ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىپ چىققان. مەزمۇنى: تولۇق كەلگ. ئوتتۇرا ئاسىيادا ئۆتكەن ئاتاغلىق ئەۋلىيالارنىڭ تەرجىمە ھالى بىلەن «كارامەتلىرى» ئۆتكۈر خىيالى بەدىي ئۇسلۇبتا تەسۋىر قىلىنىدۇ. بۇ نۇسخە 1826 - (1246 ھىجرى) ژىلى خەتتات موللا خوجامنىياز مەھەممەتنىياز كاشغەرى تەرىپىدىن پۈتۈلگەن.

ھەجمى: بويى 43 يېرىم، ئېنى 30، قېلىنلىغى 5 يېرىم س م 203 ۋاراق.

2
تەزكىرە بۇغراخان

(ژۇقۇرقى كىتاپ ئىچىدە)

№40 №3

بۇ كىتاپ سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ مازىرىنى ساقلاپ كېلىۋاتقان شەيخلەرنىڭ تەرجىمە ۋە ۋاقەتلىرى ئۈستىدە يېرىم خىيالى، يېرىم رىيالىست ئاساسىدا تۈزۈلگەن بولۇپ، نامەلۇم ئاۋتور تەرىپىدىن پارسى تىلىدا يېزىلغان. 1770 - (1190 - ھىجرى) ژىل قەشقەر تەختىدە ئولتۇرۇشلۇق گاداي مۇھەممەت بەگنىڭ ئوغلى ئابدۇلتەپ بەگنىڭ تەشەببۇسى بىلەن ژۇقۇرقى مەھەممەت سىدىق ئاتۇشى تەرجىمە قىلىپ چىققان.

ئەسەر بىر مۇقەددىمە، ئۈچ مەخسەت، قىرىق باپ، ئوتتۇز پەسىل، بىر خاتىمەدىن ئىبارەت. كىتاپنىڭ باش - ئايىغى تولۇق. خېتى ياخشى. ئۆزى ئوبدان ساقلانغان. 1957 - ژىلى يانـ

ۋاپىدا ئاپتوشتىن تېپىلىدى.

ھەجمى: بويى 43 پىرىم، ئېنى 30، قېلىنلىقى 4 س م

تارىخى ئىسكەندەرىيە ۋە تاجىنامەئى شاھى

№41 №8

ئەدىپ ۋە ئالىم مۇھەممەت سادىق كاشغەرى (ۋاپاتى 1849 - ژىل). 1846 - (1266 - ھجرى) ژىلى ئەدىپ تارىخچىسى مۇھەممەت جۇۋەير تەبەرىنىڭ «تارىخ تەبەرى» ناملىق كىتاۋىنى شۇ نام بىلەن تەرجىمە قىلىپ مەلۇم باپلار قوشۇپ تولۇقلاپ چىققان. تەرجىمىگە قەشقەرنىڭ شۇ ۋاختتىكى ھاكىمى ئىسكەندەر ۋاڭ تەشەببۇس قىلغانلىقتىن ئەسەرنى «تارىخى ئىسكەندەرىيە ۋە تاجىنامە شاھى» دەپ ئاتىغان. بۇ نۇسخە ئاۋتورنىڭ ئۆز قەلىمى بىلەن يېزىلغان. كىتاپ باشتىن - ئاياق تەرجىمە قىلىنغان بولسىمۇ لېكىن 3 - تومنىڭ ژۇقۇرىسى تېپىلمىدى.

ئەسەرنىڭ بۇ نۇسخىسى قەشقەر كونا شەھەردە ئېمىر ھوسۇيۇن قازاخۇنۇم قولىدا ساقلىنىپ كەلگەن ئىكەن. 1957 - ژىلى موزىيى ئىختىيارىغا ئېلىندى. باش - ئايىغى باۋ. خېتى ئوچۇق يېزىلغان. ئوبدان ساقلانغان.

ھەجمى: بويى 28 پىرىم، ئېنى 20، قېلىنلىقى 6 س م 398 ۋاراق.

تەرجىمان كىتاپىنىڭ ئايىغىدا تۆۋەندىكىلەرنى يازىدۇ.

كۆنجى خىلۋەت ئىچرە بولدۇم قىلمىدىم سەيرى چەمەن
بوستانۇ باغ كورمەي نى سەمەرنى، نى شەجەر
جەھد قىلدىم 3 ژىل ئىچرە ئەيلىدىم سەئى بەلىغ
شۇكرەلىللا كىم تامام بولدى خەلەلسىز بىنخەتەر.

شاھنامە

№42 №5

1164

ئاۋتورى: ئۇلۇق ئىران شائىرى ئوبۇلقاسىم پىردەۋسى (ۋاپاتى 1025 - ژىلى). بۇ كىتاپنى ئەدىپ پازىل موللا خامۇشاخۇن يەركەندى 1791 - (1211 - ھجرى) مايمۇن ژىلى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىپ چىققان. تەرجىمە شاھنامىنىڭ تۆۋەندىكى بېيىتلىرىدىن ئىبارەت بولۇپ، ئاۋتورنىڭ يېزىشىچە ژۇقۇرقى بېيىتلىرىنى 1687 - ژىلى يەكەن ھاكىمى دانىيال غوجام ئوغلى غوجا جاھان غوجام ئەمرى بىلەن «ئاخۇن موللاشاھ ھىجران» ناملىق ئالىم تەرەپىدىن تەرجىمە قىلىنغان ئىكەن. لېكىن ئۇ، شۇ ۋاختىكى ئۇرۇشتا كويۇپ كەتكەن ئىكەن. ئەسەر تولۇق بەسىپ ئۇسلۇپتا ئېلىپ بېرىلغان. ئاۋتور كىتاپ ئايىغىدا تۆۋەندىكىلەرنى يازىدۇ:

تەمام ئەيلىدىم مەن بۇ شەھنامەسىنى
ئېلىپ ئىلگىمە ئەنبەرنى خامىنى
. . . . .

كە تارىخ ئېلىپ لەبزى تارىخ بىلە
ژىلى مايمۇن ئىردى مۇھەررەم ئۆنى
. . . . .

كوكۆل پۇر خىيالەت ئوزۇم كەم خىرەد
كە ئەھلى خىرەد ئەيىپ قىلماق مېنى

ئەسەرنىڭ باش - ئايىغىدىن 3 ۋاراق يوق. خېتى ئوچۇق يېزىلغان. 1957 - ژىلى يەكەندە ھېيتخاندىن مۇ-

زىپ ئىختىيارىغا سېتىۋېلىندى.

ھەجمى: بويى 41 يېرىم، ئېنى 27، قېلىنلىقى 5 س م
214 ۋاراق.

سېيىر شېرىپ

№43   №1

ئاۋتورى: مەۋلانا مۇئمىن (ۋاپاتى 1230 - ژىل). مۇ-
ھەممەت رەھىم كاشغەرى 1687 - ژىلى (1107 - ھەجرى)
ژىلى ئاپپاقغوجىنىڭ كىچىك ئوغلى غوجام پادىشا (شادى
غوجام) ئەمرى بىلەن پارسچىدىن ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە
قىلىپ چىققان.

مەزمۇنى: مۇھەممەت پەيغەمبەر تۇغۇلۇشتىن ئىلگىرىكى
ئەھۋاللار، پەيغەمبەرلىك كەلگەندىكى ئەھۋاللار، پەيغەمبەرلىك
كەلگەندىن كېيىنكى ئەھۋاللار ۋە ئاخىرقى ئەھۋاللار بولۇپ
4 بابقا بولۇنۇدۇ. بۇ بابلار ھەر خىل ئەپسانە ۋە رىۋايەت-
لەر بىلەن توزۇلگەن.

ئەسەر تولۇق. 100 ژىلدىن بېرى قەشقەرلىق مۇھەم-
مەتخان قولىدا ساقلانغان. باش - ئايىغى بار. 1957 -
ژىلى يانۋاردا مۇزېيغا ئېلىندى.

ھەجمى: بويى 47، ئېنى 33، قېلىنلىقى 4 س م
560 ۋاراق.

رىسالەئى ئەزىزىيە

№44   №16

دىنىي تەسەۋۋۇپ. شائىر سوپى ئاللا يار ئەسىرى
«سۇبات تولئاجىزىن» غا تاتار ئالىمى تاجىددىننىڭ شۇ نام

بىلەن قىلىنغان شەرھى. بۇنى قاچاندۇر نامەلۇم بىر ئاۋتور
ئۇيغۇر تىلىغا ئايلاندۇرغان. كىتابتا توۋەندىكىلەر يېزىلغان.
«. . . . بۇ كىتابنى نوغاي ئالىملىرىدىن مەۋلانا تاجىددىن
لەپزى نوغاي بىلەن شەرھ ئەيلىگەنلەر. پېقىر بىچارە زەۋق
ئەيلەپ نوغاي لەپزىنى ئۇزىمىزنىڭ سوزىگە كەلتۇرۇپ
يېزىۋالدىم . . . . .».

كىتاب قېلىن قەغەزگە خەتتى پارسى بىلەن يېزىلغان.
باش - ئايىغى بار.

ھەجمى: بويى 19. ئېنى 13. قېلىنلىقى 7 س م.
426ۋاراق. 1957 - ژىلى يانۋاردا قەشقەردىن ئېلىندى.

قىساسىل ئەنبىيا

№45   №12

ئاۋتورى: نەشپۇر رابغۇزى. . . . . بۇنى قەشقەر
رابات غوزىنىڭ قازىسى بۇرھاندىن ئوغلى قازى نەسرەد-
دىن 1686 - (1109 - ھەجرىيە) ئىشت ژىلىدا پارسى
تىلىدىن ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلغان ۋە ئوز قەلىمى
بىلەن يازغان. ئوزى تۇرغان جايى نامى بىلەن «قەسەسى
رابغۇزى» دەپ ئاتىغان.

ئەسەر تولۇق ئەمەس. ئايىغىدىن بىر قانچە ۋاراق
يوق. 1957 - ژىلى قەشقەردىن موزېي ئىختىيارىغا ئېلىندى.

ھەجمى: بويى 33، ئېنى 18، قېلىنلىقى 6
س م. 277 ۋاراق.

ئاسار ئىنامىيە

(كەلىلە دەمنىيە)

№46 №9

ئاۋتورى: ھىندى يازغۇچىسى ۋە فىلوسوفى بىد باي بىرەھمەن. بۇ ئەسەر مۇللا مۇھەممەت تومۇر كاشغەرى تەرىپىدىن 1711 - (1131 - ھىجرى) ژىلى پارىسچىدىن ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىنغان. بۇنىڭغا شۇ ۋاختىكى قەشقەرنىڭ ھوكۇمران پىشۋاسى مۇھەممەت ئىمام بەگ سەۋەپ بولغانلىقى ئۈچۈن ئاۋتور تەرجىمىنى «ئاسار ئىنامىيە» دەپ ئاتىغان. مەزمۇنى ناھايىتى كەڭ. ھىند فىلوسوفىيىسىنىڭ ئاساسى دىيىش مۇمكىن.

ئەسەر تولۇق. ياخشى قەغەزگە 1880 - ژىلى پۈتۈلگەن ۋە ئۇبدان ساقلانغان. بۇ كىتاپنى ئاتا - بوۋىسىدىن ساقلاپ كەلگەن قەشقەرلىق قادىر بەگ قولىدىن 1957- ژىلى يانۋاردا موزېي ئىختىيارىغا ئېلىندى.

ھەجمى: بويى 24 ىيېرىم، ئېنى 14، قېلىنلىغى 5 367 ۋاراق. ئەسەردىن بىر نەمۇنە.

ئەدەۋلاپى مەسرۇر مۇھەببەت ئۇرار،
مەگەر دانىش ئەھلى بىلەن بولسا دوس.
ھېمىشە زىلان بىر تەبىئەت تۇرار،
مەگەر - زاھىرەن تاشلىغان بىلەن پوس.

2

№14 №47

بۇ نۇسخىنى يەكەندە خەتتات روزاخۇن نىياز ئوغلى 1810 -(1230 - ھىجرى) ژىلى پۈتۈگەن.

ئەسەرنىڭ باش - ئايىغى تولۇق. ئوبدان ساقلانغان. 1957 - ژىلى 15 - يانۋاردا قەشقەرلىق غۇلام قادىردىن مۇزېي ئىختىيارىغا ئېلىندى.

ھەجمى: بويى 30، ئېنى 19، قېلىنلىغى 4سم. 258 ۋاراق.

نەپەھاتۇل ئۇنس

№48 №10

ئاۋتورى: ئاناغلىق ناجىك ئالىمى ئابدۇراخمان جامى. پارىس تىلىدىن ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىنغان. تەرجىمە قىلغۇچى ھەم تەرجىمە ۋاختى مەلۇم ئەمەس. سوز ئۇسلۇبىدىن قارىغاندا ئالتەنشەھەردە تەرجىمە قىلىنغانلىقى مەلۇم. كىتاپ مەزمۇنى جەھەتتىن مۇھىم تارىخى ئەھمىيەتكە ئىگە. 12 - ئەسىردىن 15 - ئەسىرگىچە ئوتكەن 30 دىن زىيادە ئالىملارنىڭ ۋە ئۇلەمالارنىڭ ھەم ئەسەرلىرى توغرۇلۇق توختىلىدۇ.

1957 - ژىلى يانۋاردا قەشقەردە موزېي ئىختىيارىغا ئېلىندى.

ھەجمى: بويى 27 يېرىم، ئېنى 18، قېلىنلىغى 4 يېرىم. سم. 368 ۋاراق. باش - ئايىغى ساق. ئوبدان ساقلانغان.

ھەمدايەتۇل ماساكىن

№49 №15

يەكەندىلىك مولا باياقشاھ ئاخۇن نەسىمى تەرىپىدىن باشاۋۇدىن ئەھمىتى رۇمىنىڭ «ھاقائىقۇد داقائىق» كىتاۋىغا قىلىنغان تەرجىمە. نەسىمى بۇ كىتاپنى مۇھەممەت ئەمدى بەگ ئوغلى مۇھەممەت ھەسەن بەگنىڭ ئەمرى بىلەن تەرجىمە قىلىپ «ھەمدايەتۇل ماساكىن» - دەپ نام بەرگەن.

ۋىلى مەدىنە (ئەرەبىستان) شەھرىدە ئەرەبچىدىن ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىنغان.

1957 - ژىلى يانۋاردا قەشقەردە سېتىۋېلىندى. ئەسەر تولۇق تەرجىمە قىلىنغان.

ھەجمى بويى 23 يېرىم، ئېنى 14 يېرىم، قېلىنلىقى 6 س م. 200 ۋاراق.

رىيازۇل مۇزەككىرىن

№54 №20

ئاۋتورى: قەشقەر ئۆلىماسى ئاخۇن موللاكالان. 1770 - ژىلى پارس تىلىدا يېزىلغان. موللا مۇھەممەت ئەيسا 1790 - ژىلى يەكەن ھوكۇمدارى كىچىك بەگنىڭ قىزى ئايشە خېنىم تەكلىۋى بىلەن تەرجىمە قىلغان. مەزمۇنى: دىنىي تەسەۋۋۇپ. ئەسەرنىڭ كىرىش سۆزىدىن بىر - ئىككى بېيىت.

گەر ئىنساپ بىلەن باقساڭ ئى دوست جان.
بېرىپ جان كىمگۈزدۇم داغى سوزگە جان.
خۇدايى جاھانغا پاراۋان سىپاس.
بىلۇرلەئىل قەدرىنى گوھەر شىناس.

ئەسەر تولۇق. 1957 - ژىل يانۋاردا قەشقەردە مۇزېي- ئېكسپېدىتسىيەغا ئېلىندى.

ھەجمى: بويى 22. ئېنى 14، قېلىنلىقى 4 يېرىم س م. 160 ۋاراق.

ماناقىبى غەۋسىيە

№55 №118

مەھەممەت سادىق سودى تەرىپىدىن ئەھمەتئاباد شەھە- رىدە يېزىلغان شۇ نامدىكى كىتاپنىڭ تەرجىمىسى. ئەسەر

كىم تەرىپىدىن تەرجىمە قىلىنغانلىقى مەلۇم بولمىسىمۇ. سۆز ئۇسلۇبى جەھەتتىن مۇھەممەت سادىق كاشغەرىنىڭ ئەسىرى دېيىشكە بولىدۇ.

ھەجمى: بويى 26 ئېنى، 16، قېلىنلىقى 1 يېرىم س م سانتىمېتىر. 179 ۋاراق. ئەسەر تولۇق.

دۇررۇل ماجالىس

№56 №17

رەھمان قۇلى موللا يامغۇرچى ئوغلى شۇ نامدىكى پارس تىلىدا يېزىلغان كىتاپنى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قى- لىپ چىققان. ئاۋتور كىرىش سۆزىدە توۋەندىكىلەرنى يازىدۇ.

«.... ئىمر كامران ئابدۇراخمانبەگ گادايى مۇھەم- مەت بەگ ئوغلى بۇ پەقىرنامراتقا خىتاپ قىلىپ ئېيدىكىم، بۇ كىتاپتا شېرىن ھېكايىلەر، دىلپۇرسىن رىۋايەتلەر بار ئە- كەن. لېكىن بۇ موغۇلۇستان ئۇلۇسىنىڭ ئەلپازى تۈركى بولغاندىن بۇ كىتاپ تۈركى تەرجىمە قىلىنسا .....».

مەزمۇنى دىنىي تەسەۋۋۇپ، ئەسەر تولۇق. باش - ئاي- غى بار. 1957 - ژىلى يانۋاردا موزېيغا ئېلىندى.

ھەجمى: بويى 22، ئېنى 15 يېرىم، قېلىنلىقى 5 سان- تىمېتىر. 250 ۋاراق.

رەۋزەتۇل ئەھباب

№57 №7

ئاۋتورى: ھوسۇيۇن كاشىپى ئالىم مىسىر ئابدۇدىن 1764 - (1184 - ھىجرى) ژىلى قەشقەر تەختىدە ئولتۇ-

روشاۋق شاھ گادايي مۇھەممەتبەگنىڭ مۇھۇردارى،
موللا دۆلەتاخۇننىڭ تەشەببۇسى بىلەن پارسىچىدىن ئۇيغۇر
تىلىغا تەرجىمە قىلىپ چىققان.

ئەسەر تولۇق. ياخشى قەغەزگە چىرايلىق خەتتى پار-
سى بىلەن يېزىلغان. كىتاپ ئۆزى ئوبدان ساقلانغان. 1957-
ژىلى قەشقەردىن سېتىۋېلىندى.

ھەجمى: بويى 39 يېرىم، ئېنى 19، قېلىنلىقى 7 يې-
رىم س م 486 ۋاراق.

تۈرك لۇغەتلىرى دىۋانى كىتاۋى

1

№129 №58

ئەھمەت زىيائى تەرىپىدىن 1953 - 1954 - ژىللىرى
قەشقەر ۋالىسى سەيپۇللايۇۋنىڭ تەشەببۇسى بىلەن تەرجىمە
قىلىنغان. بۇ ئەسەر مەشھۇر ئۇيغۇر ئالىمى ۋە تىلچىسى
مەھمۇد ئىبنى ھۇسەيىن كاشغەرىنىڭ بۇندىن 10 ئەسىر
ئىلگىرى ئەرەپ تىلىدا يازغان «كىتاپ دىۋان لۇغەت تۈرك»
ناملىق ئۇيغۇر تىل ۋە گىرامماتىكىسىغا دايىر مەشھۇر كى-
تاپىنىڭ تەرجىمىسىدۇر. بۇ كىتاپ 3 توم بولۇپ، بىرىنچى
تومى 472 بەت، ئىككىنچى تومى 246 بەت، ئۈچىنچى
تومى 270 بەتتىن ئىبارەت.

ئەسەرنى تەرجىمان، بىر بەتنىڭ يېرىمىغا كىتاپنىڭ ئۆز
ئەينىنى زىر - زەۋەرلىك ئەرەپ يېزىغى بىلەن پۈتۈپ چىقىپ
ئىككىنچى يېرىمىغا ئۇيغۇرچە تەرجىمىسىنى خەتتى پارسى
بىلەن يېزىپ تامام قىلغان.

ئەسەر تولۇق. 1956- ژىلى موزېي ئىختىيارىغا ئېلىندى.

ھەجمى: بويى 30، ئېنى 20، قېلىنلىقى 8 يېرىم
س م 494 ۋاراق.

2

№72 №59

بۇ نۇسخە بىرىنچى تومنىڭ تەرجىمىسى بولۇپ،
1946 - ژىلى چوچەكتە مەرھۇم ئىسمايىل داموللام تەرجىمە
قىلغان. بۇنىڭ ژۇقۇرقى تەرجىمىدىن پەرقى، بۇنىڭدا تەر-
جىمان تولاراق ئەركىن يەكۇن ژۈرگۈزگەن. ئەمما تىلىدا
خۇددى ئەرەپچىنى ئەرەپچىگە تەرجىمە قىلغاندەك تولاراق ئە-
رەپچە ئىبارىلەر ئورۇن ئالغان.

ھەجمى: بويى 37، ئېنى 29، قېلىنلىقى 4 س م
ھېتر. 232 بەت.

****

III تارىخى ۋە ئىلمي ئەسەرلەر

مۇپتاھىل ئۇلۇم

№60 №133

ئاۋتورى: مەشھۇر ئۇيغۇر ئالىمى ئىبنى ياقۇپ يۇسۇپ ئىبنى ئىبنى بەكر مۇھەممەت ئىبنى ئىپلى سەككاكى (ۋاپاتى 1306 - ژىلى). ئالىم بۇ كىتاپنى 1290 - ژىلى ئەرەپ تىلىدا يېزىپ چىققان. مەزمۇنى تىل، ئەدەبىيات مەسىلىسى ئۈستىدە 13 تۈرلۈك ئىلىمغا دايىر بولۇپ، تولىمۇ چوڭقۇر يېزىلغان.

1957 - ژىلى بانۇ ئاردا قەشقەردە موزىيغە سېتىۋېلىندى.

ھەجمى: بويى 27، ئېنى 20، قېلىنلىقى 2 يېرىم س م 319 ۋاراق.

مەجمۇئەتۇل ئەھكام

№61 №115

خوتەن قارىقاشلىق مۇھەممەت ئىمۇز قارىقاشى، XIV ئەسىردە مىرزا شاھ بەگ دوغۇلات تەشەببۇسى بىلەن يازغان ئىلمىي ئۇچۇم كىتاۋىدۇر (ژىل، پەسىل، ئاي، كۈن ۋە ژۇلتۇزلار تەرىپ قىلىنىدۇ). 1957 - ژىلى قەشقەردىن سېتىۋېلىندى.

ھەجمى: بويى 23، ئېنى 11، قېلىنلىقى 5 س م

تەزكىرەي ئىزىزان

№62 №128

ئاۋتورى: ئالىم ۋە ئەدىپ مۇھەممەت سادىق كاشغەرى . 177؛ - ژىلى يېزىلغان. ئاۋتورنىڭ بۇ ئەسەرنى يېزىشىغا شۇ دەۋردىكى قەشقەرنىڭ ھاكىمى مىرزا ئوسمانبەگنىڭ ئانىسى رىھىم ئاغىچا مەسلىھەت قىلغان.

مەزمۇنى خېلى كەڭ ۋە ئوبدان فاكتلارغا ئاساسلانغان. مەسىلەن: ئەسەر مەخدۇم ئەزەمنىڭ شىنجاڭغا كېلىشىدىن باشلىنىپ ئاپپاق غوجىنىڭ دەۋرى، ئاپپاق غوجا بىلەن جۇڭغار خانلىقىنىڭ بىرلەشمە دەۋرى ۋە ئۇنىڭدىن كېيىن بولغان ئاپپاق غوجا باللىرىنىڭ دەۋرىنى تەپسىلى سۆزلەيدۇ. ھەتتا، بەزى مەسىلىلەر ئاۋتور تەرىپىدىن كەسكىن تەنقىت قىلىنىدۇ. بۇنى ئاپپاق غوجا دەۋرىنىڭ ئەڭ مۇپەسسەل تارىخى دېيىش مۇمكىن.

ئەسەر تولۇق. 1825 - ژىلى قەشقەردە موللا مۇھەممەت سۇلتان كوچۇرگەن. 1955 - ژىلى قەشقەردىن تېپىلدى.

ھەجمى: بويى 31، ئېنى 22، قېلىنلىقى 4 س م 166 ۋاراق. (8 - رەسىمگە قاراڭ).

زۇبدەتۇل ماسائىل

№63 №114

مەھەممەت سادىق كاشغەرى 1840 - (1260 - ھەجرى) ژىلى يېزىپ، شۇ كۈننىڭ قەشقەر ھاكىمى مىرزا ئوسمانبەگكە تەقدىم قىلغان. مەزمۇنى: شەرىئەت قايىدىلىرىنى، مەل-

لى نادەت، تەلەپلەرگە جىپسىلاشتۇرۇۋېلىپ بىرىشىنى تەشەب-
بۇس قىلىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن بىر قانچە ئەمەلىي فاكتلار
بىلەن ھېكايىلەر سۆزلۈنىدۇ.

ئەسەر تولۇق، باش - ئايىغى بار. ئوزى ئوبدان
ساقلانغان. 1957 - يىلى يانۋاردا قەشقەردە ئېلىندى.

ھەجمى: بويى 21، ئېنى 12، قېلىنلىقى 4 س م.
224 ۋاراق.

تەزكىرە ئەسھابى كەھف

№64

№111

مۇھەممەت سادىق كاشغەرى 1844 - (1264 - ھىج-
رى) يىلى يېزىپ چىققان. ئاۋتور بۇنىڭغا قۇرئاندىكى
ئەسھابى كەھف ھېكايىسىنى ئاساس قىلىپ تۇرپاندىكى
«ئەسھابۇلكەھف» غارىنى ھېكايە قىلىدۇ. ئەسەر تولۇق ۋە
ئاۋتورنىڭ ئۆز قەلىمى بىلەن يېزىلغان. 1957 - يىلى قەش-
قەردە سېتىۋېلىندى.

ھەجمى: بويى 30، ئېنى 18، قېلىنلىقى 3 س م
21 ۋاراق.

سىدىقنامە [1]

№65

№77

ئاۋتورى: ئۇيغۇر ئالىمى مۇھەممەت سىدىق بەرشىدى،
ئاۋتور بۇ ئەسەرنى 1780 - يىلى ئىران ئالىمى قابۇس-

1) ئاۋتور ئۆز ئەسىرىگە ئىسىم قويمىغان، مەزمۇنىغا قاراپ
بۇ ئىسىمنى بىز قويدۇق.

نىڭ 1035 - يىلى ئوغلى گىلانشاغا نەسىھەتنامە تېرىقىسى-
دە يېزىپ قالدۇرغان «قابۇسنامە» سىغا تەقلىت قىلىپ ياز-
غان. بۇنىڭغا قەشقەر ھاكىمى مۇھەممەت ئابدۇللا بەگ يار-
دەم قىلغان. مەزمۇنى تولىمۇ كەڭ. سىياسەت، قانۇن، ئىلىم،
پەلسەپە، ئەدەبىيات، دىن، تۇرمۇش توغرىسىدا مەسلىھەت
قىلىدۇ. بۇ نەسىھەتلەر 44 باپقا بولۇنۇپ يېزىلغان. لېكىن
ئۇسلۇبى «قابۇسنامە» ئۇسلۇبىدا يېزىلغان.

- ئەسەر تولۇق ئەمەس. ئايىغىدا بىر قانچە ۋارىقى يوق.
1800 - يىلدىن بىرى يەكەن تەۋەسىدە ساقلىنىپ كەلگەن
ئىكەن. 1956 - يىلى ئىيۇلدا يەكەن ناھىيىلىك مەدەنىي ما-
ئارىپ بولۇمى ئارقىلىق مۇزېي ئىختىيارىغا ئېلىندى.

ھەجمى: بويى 33، ئېنى 20، قېلىنلىقى 3 س م،
106 ۋاراق. (9 - رەسىمگە قاراڭسۇن).

تەزكىرى جالالىددىن بۇخارى

№ 66

№51

ئاۋتورى: ھاجى موسا كۇچارى. مەزمۇنى بۇخارالىق
جالالىددىن بىلەن كۇچارلىق ئەرشىددىن ۋەلىيۇللانىڭ شىمالىي
شىنجاڭدا ئىسلام دىنىنى تارقىتىشتا قىلغان كۈرەشلىرى با-
يان قىلىنىدۇ. بۇ بايان خېلى ئىشەنچلىك تارىخىي فاكتلار بى-
لەن ئىسپات قىلىنغان.

ئەسەر تولۇق. 1952 - يىلى كۇچاردىن تېپىلدى.
ھەجمى: بويى 15، ئېنى 13، قېلىنلىقى 2 يېرىم
س م، 143 ۋاراق.

تەزكىرى بۇغراخان

№40 №67

ئاپتورى: موللا ھاجى. قەشقەردىكى يۇسۇپ قىدىرخان مازىرىنىڭ بىر شەيخى. 1812 - ژىلى كوچۇرۇۋېلىپ شۇنىڭدىن بىرى ئۆز قولىدا ساقلاپ كەلگەن. 1953 - ژىل ئۇنىڭ قولىدىن تاپشۇرۇۋېلىندى.

ئەسەر بىرەم خىيالى، بىرەم رېئالىست ئاساسىدا تۈزۈلگەن بولۇپ، باشتىن - ئاياق بۇغراخاننىڭ جەڭ ۋە ئۇلۇغۋار خىسلەتلىرىنى سۆزلەيدۇ.

ھەجمى: بويى 24، ئېنى 14 قېلىنلىقى 1 س م. 65 ۋاراق.

ئاۋايىننىڭ ئادالەتپەرۋەرلىگى توغرىسىدا

№83 №ـ٥٨

ئىلمىي ماقالە، ئاپتورى ئۆمەر ھوسۇيۇن سابورى.

ئاپتور بۇ ماقالىنى 1840 - ژىلى زوھۇرىدىن ھېكمەتنىڭ تەكلىۋى بىلەن ئاۋايىننىڭ «سەددى ئىسكەندەرى» سى ئۈستىدە چۇڭقۇر مۇلاھىزە يۈرگۈزۈپ يازغان. ماقالە، ئاۋايىنىڭ ئىسكەندەر زۇلقەرنەين ھەققىدىكى كۆز قاراشلىرىنى ئىلمىي يوسۇندا يېشىپ بېرىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن «خەمسە ناۋايى»، شەيخ سەئىدى، ھاپىز شېرازى، «خەمسە نىزامى» ئوخشاش موتىۋەر كىتاپ ۋە شائىرلاردىن نۇرغۇن ستاتىلار كەلتۈرگەن. ماقالە بىلەن بىرلىكتە ئاۋايىننىڭ «مەھبۇبۇلقۇلۇپ»، «مەنتىقۇتتەير» ناملىق ئەسەرلىرى بار. ھەممىسى ژىغىلىپ تولۇق بىر كىتاپ 1856 - ژىلى كوچۇرۇلگەن.

1956 - ژىلى ئىيۇلدا قەشقەرلىق رېھىم ھاجى ھامىدىن سېتىۋېلىندى.

ھەجمى: ئۇزۇنلىقى 24، ئېنى 14، قېلىنلىقى 3 س م 183 ۋاراق (بۇنىڭدىن ماقالىنىڭ ئۆزى 70 ۋاراق) باش - ئايىغى تولۇق.

تارىخ ئەمىنىيە

1

№8

№69

ئاپتورى: موللا مۇسا سايرامى (ۋاپاتى 1916 - 1917 - ژىل). 1903 - ژىلى يېزىلغان. ئەسەر، بىر مۇقەددىمە، ئىككى داستان، بىر خاتىمىدىن ئىبارەت كاتتا تارىخى ھەم ئەدەبى ئەسەر بولۇپ، شىنجاڭدا 19 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەلەرنى سۆزلەيدۇ. بۇ ئەسەر 1904 - ژىلى بەزى جايلىرى قىسقارتىلىپ قازان باسمىسىدا نەشر قىلىنغان ئىدى. 1911 - 1912 - ژىللىرى ئاپتور بەزى سەۋەپلەر بىلەن بۇنىڭغا بەزى ئۆزگۈرۈشلەرنى كىرگۈزۈپ (بۇ ئۆزگۈرۈش تولاراق ئەسەرنىڭ كىرىش سۆزى بىلەن ياقۇببەگنىڭ ئەنگلىيە بىلەن بولغان مۇناسىۋەتلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ)، «تارىخ ھەمىدىيە» دەپ قايتا ئىسلاھ قىلغان. بۇ نۇسخىدىن 1955 - 1957 - ژىللىرى ئاقسۇ، قەشقەردىن بولۇپ ئىككى نۇسخا تېپىلدى.

ئەسەر تولۇق. ئاپتورنىڭ ئۆز قەلىمى بىلەن يېزىلغان.

ھەجمى: بويى 21، ئېنى 17، قېلىنلىقى 2 س م، 166 ۋاراق.

№70 №11

بۇ ئۇنۇسخىسىنى قەشقەر تاشمىلىقلىق ھاجى يۈسۈپ دىگەن كىشى 1907 – ژىلى 70 يېشىدا يېزىپ چىققان (ۋاپاتى 1914 – ژىل). بۇنىڭ ئۇقۇرقى ئەسەردىن پەرقى؛ ئاۋتورنىڭ كوز قارىشى، ئۇسلۇبى، تىلىدىكى ئوخشىماسلىقلاردىن ئاشقىرى، فاكت تولاراق قەشقەر تەرەپتىن كەلتۈرۈلگەن. تارىخ ئەمىنىيەدە بولسا فاكت تولاراق ئاقسۇ تەرەپتىن كەلتۈرۈلگەن.

ئەسەر تولۇق. خوتەن قەغىزىگە ئاددى قىلىپ كوچۈرۈلگەن. 1952 – ژىلى قەشقەردىن تېپىلدى.

ھەجمى: بويى 25 يېرىم، ئېنى 24، قېلىنلىغى 7 س م 162 ۋاراق.

لاتاپول لۇغەت

№71 №15

ئابدۇللەتىپ بىننى ئابدۇللا تەرىپىدىن 15 – ئەسىردە تۈزۈلگەن پارس تىلىدىكى ئەدەبى لۇغەت. 1697 – ژىلى ئەردەبىل (ھازىرقى ئاقسۇ) دا پۈتۈلگەن. 1957 – ژىلى قەشقەردە ئوسمان ئاخۇن خەلپىتىم رىياسەتچىلىگىدە ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىندى.

ئەسەر تولۇق ئەمەس. بېشىدا بىر ۋارىغى يوق. خوتەن قەغىزىگە پاكىزە كوچۈرۈلگەن.

ھەجمى: بويى 25، ئېنى 18، قېلىنلىغى 3 يېرىم س م 250 ۋاراق. 9600 سوز.

شەرقىي تۈركىستان تارىخى

№72 №130

11 . ئاۋتورى: ئەمەن ھۈسەين، 1946 – ژىلى يېزىلغان. ئىبارەت تۈزۈلگەن بۇ چوڭ قوليازما ئاۋزۇدىن پەسىل 134 . ما، شىنجاڭنىڭ ئۇمۇمى تارىخىنى بولۇپمۇ ئىلىنىڭ تارىخىنى سوزلەيدۇ. ئاۋتورنىڭ كوز قارىشى بىلەن ئىلى تەرەپتىكى بەزى يېتىمسىز لىكلىرنى ئېتىۋارغا ئالمىغاندا، بۇ ئەسەرنى شىنجاڭ تارىخى خۇسۇسىدا خېلى ئوبدان ماتېرىيال دەپ ئېيتىش مۇمكىن.

ئەسەر تولۇق. بۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە ئاۋتورنىڭ «ماقارا ياغاچ مازارنىڭ ئەھۋالى»، «روشەنباغ» يىمخان»، «ئىلى ئۇيغۇرلىرى» دىگەن پارچە قوليازمىلىرمۇ بار. 1955 ژىل ئاۋتورنىڭ ئوزى تېپشۈرۈپ بەرگەن.

ھەجمى: بويى 23، ئېنى 15، قېلىنلىغى 5 س م 361 ۋاراق.

ئىلى تارىخى

№73 №131

ئاۋتورى، ئەممىنجان باھاۋىدىنوۋ (ۋاپاتى 1948 – ژىل). ئاۋتورنىڭ ئېيتىشىچە بۇ ئەسەر 1926 – ژىللىرىدىن باشلاپ قولغا ئېلىنغان بولسىمۇ، ئوتتۇرىدا بولغان بەزى سىياسى ئوزگۈرۈشلەر نەتىجىسىدە يېزىلماي قالغان ئىكەن. 1946 – ژىلى يېزىلغان بولسىمۇ يەنە تاماملانماي قالغان. مەزمۇنى خېلى ئوچۇق بولۇپ، ئىلى توغرىسىدا ئوبدان

ماتېرىياللارغا ئاساسلانغان. ئىلى دېگەن ئىسمىنىڭ كېلىپ چىقىشىدىن باشلىنىپ قاراخانىلار دەۋرى، جۇڭغار خانلىقى، ئىلىغا مانجۇ خانلىقىنىڭ كېلىشى ۋە ئىلىدىكى قوزغىلاڭ-لاردىن ئىبارەت 38 ماۋزۇنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئاۋتورنىڭ ئۆز قەلىمى.

ھەجمى: بويى 25 يېرىم، ئېنى 21، قېلىنلىقى 1 سم. 47 ۋاراق.

خاننىڭ تەسىنىپ قىلغان ياخشى ئىشلارغا رىۋاج بېرىدىغان زورۇر سوزلىرى

№74 №57

1891 - ژىلى قەشقەر چاپخانىسىدا بېسىلغان قانۇن ۋە فىلوسوفىيىگە دائىر ئەسەر. بۇنى 1890 - ژىلى قەشقەردە مانجۇ تەرجىمانى پۇشىن بىلەن ئۇيغۇر تەرجىمانلىرىدىن مەمەت قازى، تالىپ مىراپلار مانجۇ تىلىدىن ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلغان. تەرجىمىسى ناھايىتى ئوبدان. كىتاپ ئۇزى تولۇق. 1954 - ژىلى قەشقەردىن تېپىلغان.

ھەجمى: بويى 21، ئېنى 14 يېرىم، قېلىنلىقى 1 سم. 31 ۋاراق.

رۇبائى

بۇ تەرجىمە كىم چاپە قىلىندى رىبا
ھەر سەبەبىسى كىم گۈلۇستان كەبىدۇر دەنا
يازدى قەلەم ئۇشبۇ تەبە تارىخىن كىم
چاپە ئولدى نىسبەت خاقان ھالا

مۇندەرىجە

بەت

.... 1

I ئەدىبى - ئىجادىي ئەسەرلەر 1

مەشھۇر ئولۇلاقايىق 2

چاھاردىۋان 4

خەمسە ناۋايى 5

ئەسرى مىرزا مۇھەممەت ھوسەيىنبەگ 6

«پەرھاد شىرىن»، «لەيلى - مەجنۇن»نىڭ نەسرىسى 6

ئىسكەندەر نامە 7

مۇھەببەتنامە ۋە مېھنەتكام 8

دىۋان زەلىلى 9

دىۋان نوبىتى 10

يۇسۇپ زۇلەيخا 11

تەزكىرە ئىمام زەھەبۇللا 11

بايات 12

غەزەل ئۆتۈپى 12

گۈل ۋە بۇلبۇل 13

دۇررىلنا جات 14

مۇھەببەت توغرىسىدا داستانلار 15

كىتاپ غېرىپ 15

مەھزۇنىلئاھزىن 16

زوپەر نامە 17

زوپەر نامە شاھ باھادىرخان 18

غازات دەرمۇلك چىن ....

نۇرۇز نامە 18
ۋاموق – ھەزرا 19
دىۋان ئىمرى 20
دىۋان ئەرشى 20
گۈلزار بىنىش 21
بەھىرۇل ئىبەر : 22
دىۋان پۈزۇلى 22
يۇسۇپ زۇلەيخا 23
مەسنۇۋىي شەرىپ پارىسى 23
ئىدلىۋە مەن 23
دىۋانى زۇھورى 24
تەزكىرى ئارسلانخان 24
پەند نامە 25

II تەرجىمە – شەرھى ئەسەرلەر 26
ئىسكەندەر نامە 26
تەزكىرە بۇغراخان 27
تارىخىي ئىسكەندەرىيە ۋە تاجنامەئى شاھى 28
شاھنامە 29
سىپەر شەرىپ 30
رىسالەئى ئەزىزىيە 30
قىساسىل ئەنبىيا 31
ئاسار – ئىمامىيە 32
نىپە ھاتۇل ئۇنس 33
ھىدايە تۇل ماساكىن 33
شەرھى مۇبەييەن 34

مىرساتۇل ئۇباد 34
ئەخلاقۇل مۇھسىنىن 35
پارا ئىمزۇل ئەنۋار 35
رىيائىدۇل مۇزەككىرىن 36
ماناقىبى غەۋسىيە 36
دۇررۇل ماجالىس 37
رەۋزەتۇل ئەھباب 37
تۈرك لۇغەتلىرى دىۋانى كىتاۋى 38

III تارىخىي ۋە ئىلمىي ئەسەرلەر 40
مۇپتاھىل ئۇلۇم 40
مەجمۇئەتۇل ئەھكام 40
تەزكىرى ئەزىزان 41
زۇبدەتۇل ماسائىل 41
تەزكىرە ئەسوابى كەھپ 42
سەدەتنامە 42
تەزكىرى جالالىدىن بۇخارى 43
تەزكىرى بۇغراخان 44
ناۋايىنىڭ ئاددەلەتپەرۋەرلىكى توغرىسىدا 44
تارىخ ئەمنىيە 45
لاتاپىۇل لۇغەت 46
شەرقىي تۈركىستان تارىخى 47
ئىلى تارىخى : 47
خانىنىڭ ئەسىنىپ قىلغان ياخشى ئىشلارغا رىۋاج بېرىلىدىغان
زورۇر سوزلىرى 48

تۈزۈتۈش

بەت	قۇر: ئۈستۈردىن	قۇر: تۆۋەندىن	بېسىلغىنى	توغرىسى
4		11	«سەبئى سەييارە»	سەددى ئىسكەندەرى
5	12		«بەھرەم»	ھەيرەتۇلئەبرار
10		2	ئاپرىلدا	ئاپرېلدا
14		8	«لەيلى - مەھ زۇن»، «مەزدىن	«لەيلى-مەجنۇن»، «مەھزۇن
18	9		1873 –	1873 – ژىلى
26	9		ممەدرىسىنىڭ	مەدرىسىنىڭ
29		4	خىرەر	خىرەد
35		10	مغا	ئۇيغۇرچىغا
45	3		مزدىن	ھاپىزدىن

ئەسكەرتىش: مۇندەرىجىدىكى بايات، نەلۋەدەمەن، رە-ياندۇل سوزلىرى باياز، نەلۋەدەمەن، رەيازۇل مۇزەككىرىن دەپ ئوقۇلسۇن.

ئالتۇن

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تونۇلغان ئەدىبلىرىنىڭ بىرى يۈسۈپبەگ مۇخلىسوۋ 60 ياشقا توشتى. ئۇ 1920- يىلى قەشقەردە تۇغۇلغان بولۇپ، 1941- يىلى ئۈرۈمچىدە شىنجاڭ دارىلفۇنۇنىنى تاماملىدى. 1950- 1960- يىللاردا شىنجاڭ مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ ئارخېئولوگىيە جەمئىيىتىدە ۋە يازغۇچىلار ئىتتىپاقىدا مەسئۇل خىزمەتلەردە بولدى.

ي. مۇخلىسوۋ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى يەتىلىق تىلغۇچى ئالىم، يازغۇچى، دراماتورگ. خۇسۇسەن ئۇنىڭ ئىجادىي ئىشلىرىغا سوۋېت دىيارىغا چىققاندىن كېيىن داغدام يول ئېچىلدى. «قەشقەر دەپتىرى»، «سادىر پالۋان» ئەسەرلىرى، «ئەسىردىن ئەپەندى قەشقەردە» پيېسىسى، «ئەسىرلەر ۋە ئەسەرلەر» ناملىق ئىلمىي ئىشى ئوقتىشاش ئوقۇلغان ئەمگەكلەر ئەدىبنىڭ قەلىمىگە مەنسۇپتۇر.

بىز بۈگۈن ي. مۇخلىسوۋنىڭ «قەشقەر دەپتىرى» خاتىرىلىرىدىن «ئالتۇن» دېگەن ھېكايىسىنى گېزىتخانلارغا تەقدىم قىلدۇق.

ۋەتەندىن يىراق يۇرتلارغا چىقىپ كېتىش ئۈچۈن جابدۇنۇۋاتقان پەيتىم ئىدى. بىر كېچىسى ئۆيۈمگە بىر دوستۇم كېلىپ:

«قاچان ماڭىسەن؟» - دەپ سورىدى.

- ئېكابىرنىڭ ئاخىرلىرىغا ماڭساق كېرەك.

- ئۇنداق بولسا، ئۇ مۇرەمنى ئۈزۈپ يېنىمغا ئېخمۇ يېقىنلاشتى. - مەن سىزگە موشۇ سەپىرىڭىز ئۈستىدە بەزى جەھەتتىن ياردەملىشەي دەپ كېلىۋېدىم.

- بۇ ئىلتىپاتىڭىزغا رەھمەت. خوش، ئېمىگە ياردەملىشەي دەپ كېلىۋېدىڭىز؟ - مەلۇم دوستۇمغا بىر تەرەپتە سەمىمىيەت بىلدۈرسەممۇ، ئىككىنچى تەرەپتە ھەيران بولۇپ سورىدىم.

ئۇ بىر پەس ئۈلچىقماي ئۆيدىكى جىھاز- جابدۇقلىرىمىزغا نەزەر سېلىپ چىقتى. ئۆيىمىزدە ھېچ ئېمە يوق ئىدى. ئۆزىمىزدىن ئاشمىغان يوتقان- كۆرپە، ئىككى ياغاچ كارىۋات، ئالتە يەشىك كىتاپ- مۇشۇلار ئىدى. بۇلنى كۆرۈپ كۆلۈمسىرىگەن دوستۇم:

- دېمەك، جىھاز- جابدۇقلارنى ئۆزىڭىزمۇ جىمىستقان ئوخشايسىز. دېدى كۆلكىسىنى توختىتىپ. مەلۇم بۇ ھەقتە ھېچ ئېمە دېمەيمەن. سىزگە دەيدىغان سىرىم، سىز ۋەتەندە مۇھىم ئىشلار ئۈستىدە 20 يىلدىن ئوشۇق ئىشلىگەن ئادەمسىز. «ئىچ- يېڭىز» ئاز بولمىسا كېرەك، ئەلۋەتتە. شۇنداقمۇ دېيمەن؟ ھە، شۇنداق! مانا شۇ «ياغىنى» ئېرىتىپ ئېلىپ چىقىپ كېتىش ئۈچۈن «دانخور كالۋا» كېرەك. ئۇنىي ئېپىش ئۈچۈن ئۇزۇلۇق كېرەك. سىز ئۇنداق ئۇزۇقلارنى بىلمەيسىز. قېنى، چىن سىرىڭىزنى ماڭا بىر دەپ بېقىڭا. قالىچلىك ئال-

تۇن- پالتۇلىرىڭىز بارمۇ؟- ئۇ كىرپىك قاقماي كۆزۈمگە بىر پەس قاراپ تۇرغاندىن كېيىن، ئۇنداق ئۇزۇقلارنىڭ بەش- ئالتە تۈرىنى ئۆزى سوزلەپ چىقىپ يەنە سوئالنى تەكرارلىۋىدى:

- ئالتۇن- پالتۇلىرىم بارمۇ- يوقمۇ، ئۇلى ئېلىپ كېتەلمەيمەن! - دېدىم مەن ئۇنىڭ كېچىلەپ كېلىپ غەمخورلۇق قىلىۋاتقىنىغا مىننەتدارلىق ئىزھار قىلغاندىن كېيىن.

- ھە، ئېمىشقا ئېلىپ كېتەلمەيسىز؟ ياكى بىرسىگە ئامانەت...

- ياقە.

- ھە، بىلدىم- بىلدىم. بىر جايلارغا يوشۇرۇپ قويامسىز؟ تەيلەپسىردە؟

- ياق، ئالتۇننىڭ بولسۇلۇ، تۈپىغا كۆمۈپ بۇلغاتتىمۇ ئۇنى، بىرادىرىم.

- ئەلۋەتتە، شۇنداق. توغرا ئېيتتىڭىز. خوش، شۇ چاغدا ئۇنى قانداق ئېلىپ كېتىسىز؟

- گەپ مانا شۇ يەردە. راس ئۇنى قانداق ئېلىپ كېتىشىم مۇمكىن؟

- ھە، ھە ئەندى چۈشەندىم. دېمەك، سىز دۇنيالىرىڭىز جىق بولسا كېرەك؟

- توغرا، ئۇ شۇنچىلىك جىقكى، ئولچىمى يوق ئېغىر، ئەگىدىشى يوق چوڭ، تەرىپى يوق ئېسىل - ۋەتەن!

مېنىڭ موشۇ ۋەتەندىن باشقا ئالتۇنۇم يوق. مەن ئۇنى ھېچ يەرگە ئېلىپ كېتەلمەيمەن ۋە ھېچ كىمگە ساتالمايمەن. گەر بۈگۈن بېشىمغا كۈن چۈشۈپ، ئۇنىڭ ئىسسىق باغرىدىن چىقىپ كېتىشكە مەجبۇر بولۇۋاتقان بولساممۇ، بىر كۈنى يېنىپ كېلىپ يەنە ئۇنىڭ بىر زەررىسى بولۇپ قالىمەن. چۈنكى سەدەپسىز دۈرنىڭ بولۇشى مۇمكىنمۇ، ئاخىر؟!

قاسىم قوشاقچى

1964-يىلى ئەتىياز ۋاقتى ئىدى. شەرقىي تۈركىستاندىكى بۇرتالا موڭغۇل ئاۋتونوم ئوبلاستى «بورتالا گېزىتى» رېداكسىيەسى مېنى «قاسىم قوشاقچى خەلق كوممۇنىسىنى كۈيلەيدىغان، ماۋزېدۇڭنى مەدھىيىلەيدىغان قوشاق توقۇپ بەرسۇن» دەپ، ئۇنىڭ ئالدىغا ئەۋەتتى.

مەن دوڭ باغرى يېزىسىغا بېرىپ، ئۆيىگە كىرگىنىمدە، ئۇ ئۇخلىنىپ ياتقان ئىكەن. ئۆينىڭ يېرىدە سامان، مەڭگەن تۇرۇپتۇ، بىر كىچىك قازان، ئىككى-ئۈچ ئال قاچا-قومۇچ، بىر ئەسكى چۆگۈندىن باشقا ھېچ نېمە كۆرۈنمەيدۇ. قاسىم ئاكا ئاستىغا سامان سېلىپ، ئەسكى پالازنىڭ ئۈستىدە بېشىغا مايلىشىپ كەتكەن تەھىيىنى قويۇپ، جۇل-جۇل چەكمەن چاپىنىنى يېپىنىپ ياتاتتى. ئۆينىڭ ئورۇسىدا ئۆمۈچۈك تورلىرى ساڭگىلاپ تۇراتتى. ئەينەكسىز دېرىزىدىن كىرگەن قۇشقاچ-كەپتەرلەرمۇ بۇ ئۆينى ماكان قىلىشىۋاپتۇ. پەيلەر توزۇپ تۇرۇپتۇ.

— ئۇلار سىزنى قوشاق توقۇپ بەرسۇن دەپ يەنە ئالدىڭىزغا ئەۋەتتى، — دېدىم. قاسىم ئاكا تەسلىكتە يۆلىنىپ ئولتاردى ۋە مېيىقىدا كۈلدى. ئۇنىڭ كۈلكىسىدە قانچىلىك ئاچچىق، ئەپرەت ۋە زارلىقنىڭ بارلىقى سېزىلىپ تۇراتتى. ئۇ كۆزىنى بىر نۇقتىغا تىككەن ھالدا بىر ئازغىچە تۇرۇپ، ئاندىن — سەن ئۇلارغا قاسىم قوشاقچى:

چاقىپ تۇرىدۇ سەندەلگە ئەرنىڭ ئايلىقى،
تۈزەلمەيدۇ مەندەكلەرنىڭ گادايلىقى.
ياتار يېرىم بولدى خەقنىڭ سامانلىقى،
قوشاق چىقماس، يوق كۆڭۈلنىڭ ئاراملىقى.

دەپ جاۋاپ بەردى دېگىن، شۇنىڭ بىلەن مەن ئۇلاردىن قۇتۇلاي، — دېدى.

— ياق، قاسىم ئاكا، ئۇلارغا بۇنى ئېيتىپ بېرىشكە بولمايدۇ، ئەڭ ياخشىسى قاسىم قوشاقچى ئاغرىپ ياتىدۇ، ئۇنىڭدىن قوشاق چىقمايدۇ دەپ بارغىنىم دۇرۇس، مەن سىزنى ياخشى چۈشىنىمەن. سىز ئۆتمۈش ۋە بۈگۈنكى كۈنلەرنىڭ گۇۋاچىسى. مەندىن ئەنسىرىمەي، ھەقىقىي زورەكتە بار قوشاقلىرىڭىزنى ئېيتىپ بېرىڭ، ئۇنى مەن خاتىرەمدە ساقلاپ قېلىپ، ياخشى كۈنلەر كەلگەندە، يورۇققا چىقىرارمەن، — دېدىم.

— ھۆرمەت-مەخسەتكە رەھمەت، ئوغلۇم، — دەپ كۆزىگە ياش ئالدى ئۇ ۋە سۆزىنى داۋام قىلدى، — كۆرۈپ تۇرۇپسەن، ئەھۋالىم مانا شۇنداق ئېغىر، ئۇقۇشقانلار ئانچە-مۇنچە قارىشىدۇ، بىراق ئۇلاردىن ياردەم تەلەپ قىلىشقا ئۆزەم خىجالەت، چۈنكى ئۇلارنىڭ دەردى ئۆزىگە يېتىدۇ!

دەرت-ئەلەملەر جىسمىغا
مىلتەك سانچىلىپ ياتتى.
يوقسۇزلۇق ئازاۋىدىن،
پېشىم ئاڭگىراپ قالتى.

ئۆتكەن يىلى كۈزدە ئوتۇن-ياغاچ سوراپ كوممۇنىغا بارسام، ئۇلار «سېنىڭ ئەمگەك كۈچۈڭ يوق، ئوتۇن بېرەلمەيمىز، بۇ كېپىگىنى ئورمان ئىدارىسىغا بېرىپ ئېيت» دېيىشتى. ئۇ يەرگە بارسام، ھەممىلا بۆلۈمدە خىتايلار، تىلىمنى ئۇقىدىغان كىم، خىتايلار ئارىسىدىن بۇ يەردە بىرلا ئۇيغۇر ھاشىم چولاق دېگەننى تاپتىم، ئۇنىڭغا:

قىش بولسا يېتىپ كەلدى،
يەرگە چۈشتى توڭ.
ئەھۋالىمغا يەتمەسمەن
ئۇكام ھاشىم چوڭ،

دېدىم. ئۇ كۈلۈمسىرىدى.

— مەنمۇ يېتىمەن ئاكا، بىراق «ئاكا مىللەت» نىڭ ئەستىقىسىز ھېچ نېمىنىڭ ھەل بولالمايدىغانلىقىنى چۈشىنىشىڭ كېرەك، — دېدى. مەن ماسىغا ئاپىنىپ ئۆيگە قايتتىم. ئەتىسى ئۇ «بۇلى لويمدىن ئەكەلدىم» دەپ، بىر ھارۋا ئوتۇن چۈشۈرۈپ بەردى. يەنە بىر ، ٦ ، ھارۋا مەڭگەن تېپىپ قالاپ، مەيدەمنى ئوچاققا قاخلاپ كىشىنى چىقاردىم. ئوچاق ئۈزىدە ئولتىرىپ مۇنداق قوشاقلارنى توقۇپ قويدۇم:

ئوچاق ئوتىنى پۈ دەپ،
ساقال سارغىيىپ كەتتى.
جاننى قاخشاتقان دەرتلەر
زورەككە بېرىپ يەتتى.
بار كۈچۈمنى بەرگەندىم،
بۇ ئۆمرۈمدە كەتمەنگە.
ياخشى كۈنلەر بولمىدى
ماڭا ئوخشاش دەرتمەنگە.
ماۋچىلار كازاپ ئىكەن،
قان ئىچەر جاللات ئىكەن.
خەلقنى ئەلۇر كىشى
ياماق كۆن — ئازاپ ئىكەن،
كوممۇنىغا ھەممىنى
تارتىپ، زىغىپ ئېلىشتى.
كەمبەغەل بىچارىلەر،
يالاڭاچ بوپ قېلىشتى.
ياخشىلارنى ماۋچىلار
خۇددى ئىشتەك تالىدى.
بالىلارنى زەخلىتىپ،
تۈرمىلەرگە قامىدى.
ماۋچىلار مات بولاتتى،
خەلق قوزغىلىپ تاشسا.
قىزىل گۈلدەك كۈلەتتىم،
كۈلىغا بەدەر قاچسا.

قاسىم قوشاقچى بىر دەم جىم بولۇپ، ئاخىرىدا شۇنداق دېدى: —

— بالام، ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەنلىرىم كۆڭلۈمدە قوشاق بولۇپ توقۇلىدۇ. بىراق خەت سازادىم بولمىغاچقا، كۆپىنى ئۇنتۇپ كېتىمەن. سېنى ماڭا ئەۋەتكەنلەر، مەيلى مەندىن خاپا بولۇپ قىلىۋەرسۇن. مەن ماۋچىلارنىڭ يالاقچىلىقىنى قىلمايمەن، قازاندا نېمە بولسا، چۆمۈچكە شۇ چىقىدۇ. يەنە بىر كېلىپ، قوشاقلىرىمنى يېزىپ كېتەرسەن.

مەنمۇ ماۋچىلار تەرىپىدىن «خاتالاشقان كادىرلار» قاتارىدا «ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىشكە» ھەيدالدىم. قاسىم ئاكا بىلەن يەنە بىر ئۇچرىشىشنى نىيەت قىلىپ يۈرگەن كۈنلىرىمدە، ئۇنىڭ ئاچلىق ئازاۋىدا قىينىلىپ ۋاپات بولغانلىقىنى ئاڭلىدىم ۋە قاتتىق قايغۇردۇم.

پەقەت ئۇيۇشلۇق ئەل سۆيەت ئىتتىپاقىدا ئۇنىڭ يۇقۇرىقى قوشاقلىرىنى يورۇققا چىقىرىشقا مۇيەسسەر بولغىنىم ئۈچۈن خۇشالمەن.

ئا. قاسىموۋ.

مەرىپىتىمىز قەدەملىرى

مانجۇر- خىتاي ھۆكۈمرانلىقىنىڭ ئاسارىتى، دىنىي ئېتىقادنىڭ مۇتەئەس-سىپ تەسىرى، شۇنداقلا ئۆز ئارا مىللىي زىددىيەتلەر ۋەجىدىن مۇقەدە-دەس دىيارىمىز شەرقىي تۈركىستاندا بارلىققا كەلگەن مەدەنىي مىراسلىرى-مىز، مائارىپىمىز، مىللىي ئەدەبىياتلىرى-مىز 19-ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا كەلگەن-دە زاۋاللىق گىرداۋىغا چۈشۈپ قا-لغان ئىدى. چۈنكى، قالاقلىق تۈزۈ-مى بىلەن خەلقىمىز ئۈستىدىن ھۆ-كۈمرانلىق قىلىشقا ئۆتكەن مانجۇر-خىتاي ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن مەدەنىي چارىلارنى ئۈرگۈزۈشكە ھېچ قانداق كۆڭۈل بۆلۈنمىدى.

شۇ دەۋرىدە شەرقىي تۈركىستاندا ساياھەت قىلىپ، ئۇ يەردىكى خەلق-نىڭ تۇرمۇشى بىلەن تونۇشقان قا-زاق ئالىمى چوقان ۋەلىخانوۋ ئۆز خاتىرىلىرىدە مۇنداق دەپ يازىدۇ: «خەلق ئاممىسى ناھايىتى كەمبە-غەلچىلىكتە ياشايدۇ. ئۇلار تىنىمسىز ئەمگەك قىلسىمۇ، يوقسىزچىلىقنىڭ دەردىدىن قۇتۇلالمايدۇ. ئەگەر شەر-قىي تۈركىستان خەلقى ئۆز ئەمگەك-لىرىنىڭ پايدىسىنى ئۆزلىرى كۆرگەن بولسا، ئۇ ۋاقىتتا ئىلگىركى زامانلار-دىكىدەك خاتىرجەملىكتە ياشىغان بو-لار ئىدى...». لېكىن شۇ ھايات كۆ-رۈنۈشىنى تەۋرىتىپ تەسۋىرلىگەن سېيىت مۇھەممەت قاشىي «شەرھى شىكەستە» ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق دەپ يازىدۇ:

ئۇچىسىغا كېيىپ كونا لىباسلار،
يۈزىگە چورۇق،
توشۇك تامام ئەزالىرى ئوچۇق،
ئۆيىدە ساتقىلى ھېچ نەرسىسى
يوقتۇر، قالغىلى ئەل يوق،
خىجالەت بىلەن ئولتۇرغان ئىدى،
غەمدىن باش كۆڭلى سۇنۇق،
خىيال ئەيلەپ ئېسىلىپ ئۆلمەككە،
بۇ ئىش ئاسان ئەمەس.

مۇنداق ئەمەلىي ئەھۋال مەۋجۇت بولۇپ تۇرغاندا خەلق مەدەنىيىتى ۋە مائارىپى ھەققىدە سۆز قىلىشنىڭ-مۇ ئورنى يوقلىقى مەلۇمدۇر. ئەي-نەن ۋاقىتتا خەلق مائارىپىنىڭ تە-قدىرى روھانىيلارنىڭ قولىدا قالغان ئى-دى. مابادا خەلق ئىچىدىن چىققان بىلىملىك، تەرەققىيپەرۋەر كىشىلەر-مەكتەپلەر ئاچسا، مۇستەبىت ھاكىمى-يەت ئۇلارنى ھەر تۈرلۈك يوللار بى-لەن ئۇجۇقتۇرۇۋېتەتتى. چۈنكى ئۇ-لارنىڭ مەخسىتى خەلقنى نادانلىقتا، جاھالەتتە تۇتۇشتىن ئىبارەت بول-دى. پەقەت دىنىي مەكتەپلەردىلا ئىس-لام شەرىئىتى ئەقىدىلىرىنىڭ ئوقۇ-تۇلۇشىغا رۇخسەت قىلىناتتى.

شۇنىمۇ ئېتىراپ قىلىش كېرەك-كى، يۇقىرى دەرىجىلىك دىنىي مە-درىسىلەرنىڭ بەزىلىرىدە دىنىي تە-لىمات بېرىشتىن تاشقىرى تارىخ، ئا-سترولوگىيە، پەلسەپە، ھېسابچى-لىق پەنلىرىنى ئوقۇتۇشمۇ يولغا قو-يۇلغان. ئۇلاردا قىسمەن زامانىۋى بىلىمگە ئىگە بولغان مۇدەررىسلەر دە-رس بېرەتتى. ئۇ يەرلەردە ئوقۇتۇ-لىدىغان لۇتپى، سەككاكى ۋە ناۋا-ئىيلارنىڭ ئىنسانپەرۋەرلىك ۋە چىن مۇھەببەت ھەققىدىكى شېئىر، غەزەل-لىرى، داستانلىرى تالىپلاردا زور ھە-ۋەس ئويغىتاتتى. نەتىجىدە ئاھا-لى ئارىسىدا ھەم دىنىي، ھەم ئىلمىي مەلۇماتقا ئىگە بولغان كىشىلەر يېتى-شىپ چىقتى. لېكىن شۇلارنىڭ تەسى-رىدىن پارا-پارا ئولكىنىڭ ھەر خىل جايلىرىدا مەكتەپلەر ئېچىلىشقا باش-لايدۇ. شۇ دەۋرىدە چەت ئەللەرگە چىقىپ ئوقۇپ كەلگەن مەخسۇت سا-بىرى، لېكىن شۇنداق مەرىپەتچىلەر جۈملىسىدىندۇر. ئۇ غۇلجىدا مۇسا-بايېۋلار ئەۋلادى تەرىپىدىن تەسىس قىلىنغان يېڭى مائارىپ سىستېمى-سىدىكى مەكتەپلەرنىڭ دەسلەپكى ئو-قۇتقۇچىلىرىدىن بولدى. مۇسابايېۋ-لار تەرىپىدىن 1889- يىلى ئىلىدا تە-سىس قىلىنغان تۇنجا مەكتەپ «خۈ-سەيىنىيە» مەكتىۋى دەپ ئاتالغان. ئۇنىڭدىن كېيىنكى يىللاردا «سايرامى-يە»، «نۇرانىيە»، «دەرۋەك»، «مۇ-رات» ناملىق مەكتەپلەر كەينى-كە-يىندىن تەسىس قىلىندى. ئۇلار ئىلى ۋادىسىنىڭ كەلگۈسى تەرەققىياتى، زىيالىيلارنىڭ يېتىشىپ چىقىشى ئۈ-چۈن چوڭ رول ئوينىدى.

ئۇيغۇر مەرىپىتى تارىخىدا شۇ دەۋر-دە تۇرپان ئاستانىدا مەدەنىي- مائا-رىپ ئىشلىرىنىڭ ئېتىبارلىق دەرىجىدە يۈكسەلگەنلىكى تىلغا ئېلىنىشقا ئەر-زىيدۇ. تەرەققىيپەرۋەر ئىنقىلابچى مەخسۇت مۇھىتى ئۇنىڭ تەشەببۇ-سكارلىرىنىڭ بىرى بولدى. ئۇ تۇر-پاندىن تاھىربەگ باشچىلىقىدىكى ئۆ-مەكنى ھۆكۈمەت دائىرىلىرى ئالدىغا ئەۋەتىپ، مائارىپ ئىشلىرىنى جانلان-دۇرۇشقا ياردەم بېرىشلىرىنى تە-لەپ قىلدى. ئەمەلىي ھەرىكىتى بى-لەن 1914-يىلى موسكۋادىن ھەيدەر سارافىي ئىسىملىك تاتار زىيالىسىنى تەكلىپ بىلەن كەلتۈرۈپ، قوراسىدا يېڭى مەكتەپ ئاچتى. ئۇنىڭ نامى «مەكتەبى مەسئۇدىيە» دەپ ئاتال-دى، بۇ مەكتەپ كېيىنكى ۋاقىتلاردا دارىلمۇئەللىمىنگە ئۆزگەرتىلىپ، ئۇنى 1901- يىلى دەسلەپ تاماملىغانلار ئولكىنىڭ ھەر بىر جايلىرىغا تەقسىم قىلىندى. بۇ ئىزگۈ ئىشنىڭ تەسىرى جاي-جايلاردا مەكتەپلەرنىڭ، مەدە-نىيەت ئوچاقلىرىنىڭ بارلىققا كېلىشى-گە زەمىن ياراتتى. 1894-يىلى ئاتۇ-شنىڭ ۋاق-ۋاق كەنتىدە تاش ئاخۇن تەرىپىدىن يېڭى مەكتەپ ئېچىلدى. ئۇنىڭ ئىزىدىن ئاتۇشتا قۇرۇزان ھا-جى، ئۈرۈمچىدە ئەخمەت ھاجىلارنىڭ تەشەببۇسى ۋە مالىيەۋى تەمىناتى بىلەن ئېچىلغان يېڭى مەكتەپلەر مە-رىپەت ئىشلىرىنىڭ يەنىمۇ جانلىنىشى-نىڭ ئىپادىسى بولدى. ئەپسۇسكى مۇستەبىت ھاكىمىيەت تۈزۈمى بۇ ئىزگۈ باشلانمىلارنى قوللاپ-قۇۋۋەت-لەشنىڭ ئورنىغا تەرەققىيپەرۋەرلىك-نى تەرغىپ قىلىدىغان مۇنداق مەكتەپ-لەرنىڭ كېڭىيىشىگە توسقۇنلۇق قىل-دى. شۇڭلاشقا ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمى ئۆز پائالىيەتلىرىنى ئۇزاق داۋاملاش-تۇرالمىدى. لېكىن مۇسابايېۋلار ئەۋلادى بولغان باۋۇدۇن مۇسابايېۋ تەرەققىي قىلغان مەملىكەتلەرگە قىل-غان سەپىرىدىن كېيىن زامانىۋى بىلىم بېرىدىغان مەكتەپلەرنى كۆپرەك ئېچىش تەسىراتى بىلەن ئاكىسى ھۈ-سەيىن باي ھاجىنى ئۇنداق مەكتەپ-لەرگە غەمخورلۇق قىلىشقا دەۋەت قىلدۇ. نەتىجىدە ئۇلار تەرىپىدىن ئېچىلغان «ھۈسەيىنىيە» مەكتىۋى شەرقىي تۈركىستاندىكى ئاساسلىق مە-

(ئاخىرى 4-بەتتە).

يېڭى ھايات گېزىتى 24-1-1992

مەرىپىتىمىز قەدەملىرى

(ئاخىرى، بېشى 3 ـ بەتتە)

كىتەپلەرنىڭ بىرىگە ئايلاندى. مەكتەپنىڭ بارلىق خىراجىتى، ھەتتا يىراق جايلاردىن كېلىپ ئوقۇيدىغان باللارنىڭ تەمىناتىمۇ مەكتەپ تەرىپىدىن بېرىلىدىغان بولغان.

كېيىنىرەك مەكتەپتىكى سىنىپلار كۆپەيتىلىپ، ئۇلارغا تۈركىيەدىن ۋە قازان شەھىرىدىن مۇئەللىملەر تەكلىپ قىلىنغان ئىدى. ئەينە شۇلارنىڭ ھەممىسىگە كەتكەن چىقىملار باھاۋۇدۇنباي تەرىپىدىن تۆلىنەتتى. مۇستەبىتچىلەرنىڭ خەلقنى نادانلىقتا تۇتۇش سەياسىتىمۇ ۋاقتى كەلگەندە زامان تەرەققىياتى ئالدىدا ھېچ توسالغۇلۇق قىلالماي قالدۇ. شۇ سەۋەپتىن 1885 ـ يىلى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئاتۇش ناھىيەسىدە قۇرۇلغان بۇ «ھوسەينىيە» مەكتىۋى توسقۇنلۇقلارغا بەرداشلىق بېرىپ، پۈتكۈل ئۆلكىدە مەرىپەت مەشئىلىنى يالدۇرۇشتا مۇۋەپپەق بولالىدى.

شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۇيغۇر مەرىپىتى تارىخى ھەققىدە سۆز قىلىنسىمىزدا، 1917 ـ يىلى موسكۋادا ئالىي بىلىم ئېلىپ كەلگەن گۈلەندەم ۋە ئىلى ۋىلايىتىدە مائارىپ ئىشلىرىنى تەرەققىي ئەتكۈزۈشكە كۆپ كۈچ چىقارغان ئايخان ئانا قاتارلىق ئانىلارنىڭ ناملىرىنى ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئېلىش ئورۇنلۇق. گۈلەندەم ئۇرپالدا بىر ئەنچە يىل مۇئەللىم بولۇپ ئىشلىگەندىن كېيىن، چۆچەك شەھىرىگە كېلىپ ئىككى مەكتەپ ئاچىدۇ. ئۇلارنىڭ بىرى كېيىن «مەكتىۋى گۈلەندىيە» دەپ ئاتالغان. ئايخان ئانا بولسا ئاتىسى ۋە يولدىشىدىن قالغان دۇنياسىنى سەرىپ قىلىپ، 1933 ـ يىلى غۇلجا قازانچىدا ۋىتىملار مەكتىۋىنى تەشكىل قىلىدۇ. بۇ مەكتەپ «خەيرىيە مەكتىۋى» دەپ نام ئالدۇ. خەلقپەرۋەر ئايخان ئانا تەرىپىدىن ئېچىلغان بۇ مەكتەپتە ئوقۇيدىغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانى بىر ئارىدا 300 گە يەتكەن ئىدى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى بىر خىل كىيىندۈرۈلەتتى. مەكتەپ باش-پاناسىز قالغان مىڭلىغان ژىگىت-قىزلارغا غەمخورلۇق كۆرسىتىپ، ئۇلارغا بىلىم، تەربىيە بېرىپ يېتىلدۈردى. ئۆز خەلقى ئۈچۈن خەيرلىك ئىش قىلغان ئايخان ئانا بىگۇنا ئەيىپلىنىپ، شىڭ شىسەينىڭ قانلىق تۈرمىسىدە قازا تاپقان بولسىمۇ، خەلق دىلىدا مەرىپەت چىرىغىنى ياققان مەرىپەتچى ئانا نامى ئانىمىنىڭ دىلىدا مەڭگۈ ساقلىنىپ قالدى.

مەدەنىي مائارىپ ئىشلىرىنى تەقىپلەش بولۇپمۇ، ئۇيغۇرستاندا چەكسىز ھوقۇقدار بولۇۋالغان ياڭ زىشىڭنىڭ (1911–1928 ـ يىللار) ھوكۇمرانلىق قىلغان يىللاردا تېخىمۇ كۈچەيتىلدى. ئۇنىڭ بىردىن-بىر مەقسىتى خەلقنى نادانلىقتا، قاراڭغۇلۇقتا تۇتۇشتىن ئىبارەت بولدى.

جاھالەت تورلىرىنى قاپلاپ تۇرغان بۇ مەزگىلدە ئاكا-ئۇكا مۇساباييېۋلار خەلقنى ئويغۇتۇش، بىلىم ئېلىشقا جەلپ قىلىش مەقسىتىدە قەشقەردە ئۆز خىراجەتلىرىنى سەرىپ قىلىپ، مىسىردىن ئېلىپ كېلىنگەن مەتبەئەلىي حۇرۇپىدە، ئاملىق تاش باسمىسى ئارقىلىق «ئاڭ گېزىتى» دەپ ئاتىلىدىغان گېزىت چىقىرىدۇ. ئۇ شۇ دەۋردە نادانلىق ۋە جاھالەت بىلەن كۈرەشىش مۇنبىرىگە ئايلانغان ئىدى. شائىر قۇتلۇق شەۋقىي مۇھەررىرلىكىدە نەشىر قىلىنىشقا باشلىغان گېزىتنىڭ شەرقىي تۈركىستان ئاھالىسى ئارىسىدا تەسىرى زور بولدى.

تارىم ۋادىسىدا باشلانغان يېڭى مائارىپنىڭ ماددىي تايانچلىرى ئاكا-ئۇكا مۇساباييېۋلار بولسا، ئەينە شۇ ئىلغار ئىدىيەلىي تەرىپ قىلغۇچىلارنىڭ بىرى ئابدۇقادىر داموللا بولىدى. ئۇ ئاتۇش مەشھەت كەنتىدە ئىلغار پىكىرلىك ئائىلىدە دۇنياغا كېلىپ، قەشقەر خانلىق مەدرىسىدە زور بىلىم ئالغان. ئۇندىن كېيىن چەت ئەللەرگە چىقىپ، تەھسىل كۆرىدۇ. ئۆز ۋەتىنىگە يېنىپ كەلگەندىن كېيىن مۇساباييېۋلار باشلىغان يېڭى مەرىپەت دولقۇنىنى پۈتكۈل ۋۇجۇدى بىلەن قوللايدۇ.

ئابدۇقادىر داموللا ئۆزىنىڭ «ۋە سىھەتى ئامما» ئەسەرىدە «ئەجنەبىيلەر ۋەتىنىمىزگە قول سېلىشقا باشلىدى. بۇ زامان غەپلەت ۋە بىۋاپالىق زامانى ئەمەس، ئىلىم، پەن، مەرىپەت دەۋرى بولۇشتا تېگىش. باشقا ئەللەر بىلىم-مەرىپەت بىلەن ھاۋادا ئۇچماقتا، بىزنىڭ ئىگدە گويا قۇرۇقلۇقتا يۈرگەندەك ئۆزمەكتە. ئۇيقۇ ئۆلۈمنىڭ مۇقەددىمىسىدۇر» دەپ يازىدۇ. ئۇ يېڭى ئۇيغۇر مائارىپى ئۈچۈن جان كويدۇرۇپ، نۇر ھاجى دېگەن كىشى بىلەن بىرلىشىپ «مەتبەئەيى نۇر» ناملىق دەرسلىك يېزىپ چىقتى. ئۇنىڭ سەبدىشى، مەرىپەتپەرۋەر شائىر مەمتىلى ئەپەندىمۇ شۇ دەۋردىكى مائارىپ ئىشلىرىنىڭ تەرەققىي ئەتكۈزۈلۈشىگە چوڭ ھەسسە قوشتى. ئەپسۇسكى، ئۇمۇ شىڭ شىسەي تۈرمىسىدە ئۆلتۈرۈلىدۇ.

20 ـ ئەسىرنىڭ بېشىدا شەرقىي تۈركىستان زېمىنىدا مەدەنىي مائارىپ ئىشلىرىنىڭ يۈكسىلىشىگە تەرەققىي قىلغان ئەللەر، بولۇپمۇ، سوۋېتلەر ئىتتىپاقىنىڭ كۆرسەتكەن تەسىرى چوڭ بولدى. بۇ دەۋردە كۆپلىگەن ياشلار سوۋېت ئېلىدىكى بىر ئەنچە شەھەرلەرگە چىقىپ ئوقۇپ، ئالىي بىلىملىك مۇتەخەسسىسلەر بولۇپ چىقتى.

قادىر كېرەم.
بىشكېك شەھىرى.

مۇھەررىر ئا. قاسىموۋ

يېڭى ھايات
ئالمۇتا، 480044
ئىپەك يولى كوچىسى،
50 ـ ئۆي 8 ـ قەۋەت

گېزىتنى ئەسىس قىلغۇچى قازاقستان مىنىستىرلار كابىنېتى.

گېزىت ئوفسېت ئۇسۇلىدا بېسىلدى. بىر باسما

ПЗГ-60

روزى قادىرى

(باللادا)

ئېچۈن مۇنچە مۇڭلۇق، دەردلىك ياڭراي-
سەن،
ئېچۈن مۇنچە يۇغان، غەمۇ- نادامەت!
ئېچۈن مۇنچە ژۇرەك- باغرىم ئاتلايسەن،
ئېچۈن مۇنچە زارلاپ چېكىسەن ھەس-
رەت؟
يە قېدىم ئولكىنىڭ قېدىم جوھرىن
ساقلالماي، داغلاردا قېلىپ تىڭراشمۇ؟
ئېيتساڭچۇ ئاڭلايمەن دەردىڭ تۈگۈچىن،
يە كونا تارىخنىڭ ئورنىن يوقلاشمۇ؟
نە ئۇچۇن بۇنچە دەرت تۈكىدۇ تارىڭ،
يە ئوتمۇش زارىنىڭ سادالىرىمۇ؟
نە ئۇچۇن پەرىياتلار چېكىدۇ تارىڭ؟
ئەلەملىك كۆنلەرنىڭ نىدالىرىمۇ؟
يە خاراپ قىلىنغان تەختى ماكانغا
تۇتۇلغان ماتەمنىڭ ئىپادىسىمۇ؟
يە ئوتقا تاشلانغان قادىر مەۋلانغا
ئېچىنغان قەلبلەر نىشانىسىمۇ؟
ۋابانى يېڭەلىگەن چىستان ئېلىكبەك-
خاتىرىسى ئۇچۇن ئىڭرىدىڭمۇ يە؟
يە موتىۋەر مەھمۇد ئەل قەشقەرىيدەك
ئۇستازنى ياد ئېتىپ، ياڭرىدىڭمۇ يە؟
يە ئەسىرلەر بويلاپ، زامانلار ئاشقان
شائىرلار ئاتىسى يۇسۇپ خاس ھاجىب
دەرتلىرىن بىزلەرگە يەتكۈزۈپ شۇئان،
دىلنى تەۋرەتتىڭمۇ بۇلبۇلدەك ئالىب.
ئون بىرىنچى ئەسىر شوھرىتىن ئەسلەپ،
چومولدۇڭمۇ ياكى كونا ئويلارغا؟
ماتېماتىك ئومەر قەشقەرىينى دەپ،
چوكتۇڭمۇ قايغۇلۇق، مۇڭلۇق كۈيلەر-
گە!..
«قېنى ئۇلار بەرپا ئەتكەن لەسۋاپلار،
كائىناتقا مەخسۇس يۇتكەن كىتاپلار؟!
قېنى ژىلنامىلار، قاياققا كەتتى،
يۇلتۇزلار جەدۋىلىن كىملەر يوقاتتى؟!
ئاھ، بىزلەرنى مەنەن قاشىشاق قىلدىن
كىم؟
چەت ئەللىك ئوغرى يە قاراقچى، بەل-
كىم!»

دېگەن بىر ئەپسۇس ۋە تەنەججۇپ ئاۋاز
كىرەر قۇلۇغىمغا، سەندىن ساتارىم!
ئۇللىرىڭ بەخش ئېتەر مۇڭلۇق بىر پەرۋاز،
ئەي دەرتتىن يارالغان، دەرتتىن ياڭرارىم.
يە يېتۇك غەزەلخان نوبىتي ھەققى،
كوڭۇلدە يارىڭنى تېكەلمىگىنىمۇ سەن؟
زاماندىن زارلىشى، ھەسرىتي ھەققى،
نادامەت تارىڭنى چەكمەكتىمۇ سەن؟
«مۇھەببەتنامە ۋە مېھنەتكام» ئۇچۇن
ۋۇجۇددا بارىن بەخشەندە ئەتكەن
شائىر خىرقىتىينىڭ ئىستىدات كۈچىن،
ھەققىگە شۇ قەدەر يېتىملىق يۇتكەن:
سەلمۇ بۇ، كوڭۇلنى ئېرىتىپ بۇنچە،
يە زەلىلي نەزمى ئارمانلىرىمۇ؟
قەلبنى تەۋرىتەر، تىترىتەر شۇنچە،
يە سالاھى دىلى پەرمانلىرىمۇ؟
ئېچۈن دەرتتىن بۇنچە ئېشىپ سوزلەيسەن؟
يە بولدۇڭمۇ سەندى مۇڭغا شېرىك؟
يە رابىە غېمىن، دەردىن كويلەيسەن،
ئۇلارنىڭ ئورنىدا سەن بولغاچ تىرىك!
ئېھتىمال، زىيائىي قەلبى ئەمرىگە،
غەرىبىي ژۇرىگىن بۇيرۇغىغا ھەم
ئولۇم بىلمەس بىلال نازىم ئومرىگە،
قەھرىمان سادىرنىڭ قوشىقىغا ھەم
ئاھاڭداش ئاۋازىڭ كوكلەرنى ئۇتار،
پۇتۇن جاھان ئاستا تىڭشىسا گويا،
تەنلەرنى ياپراقتەك بىر - بىر تىترىتەر،
ئاڭا ھەمساھاڭدا ئۇچىدۇ سابا.
يە نەغمە گۇلشىنىن ئاۋات ئەيلىگەن،
ھېلىم- سېلىملارنى يادلاش كۈيىمۇ
يە ئۇردۇخۇن روزى تەمبىرنى سويگەن
قەلب جۇدالىغىدىن داتلاش كۈيىمۇ؟
نە مۇنچە ياڭرايسەن ئوۋجىغا چىقىپ،
يە ئولمەس مۇتەللىپ كوچكەن كۈنمۇ
بۇ؟
هەتتا هەر پەرەدىن ئىسسىق ياش توكۈپ،
ژىغلايسەن، مۇسىبەت قوچقان كۈنمۇ
بۇ؟!
ئېچۈن تارتىسەن ماتەملىك بىر كۈي،
ئېمىشكە كۈيلىرىڭ شەمكىن دىل ئېزەر!
ژۇرىگىمدە ئىسيان كوتەرگەن بىر ئوي،
شېھىتلار جېنىنى بېتىنىم كېزەر.
يە ژۇتى دەردى، بەختى ئۇچۇن جان بەر-
گەن،
يە ئۇمىتلار ئىپارخان ئەسكە كەلدىمۇ؟
ئەلى ھۆرلىگىن ئىزلەپ، ئەرلىك كۆل ئەر-
مەن
كۈرەشچان سويگۈسى ئويغۇم قىلدىمۇ؟
ئاخىرى بار

روزى قادىرى

(ئاخىرى، بېشى ئوتكەن ساندا)

يە .جاسۇر قوشالچى ئارزۇگۇم روھى
سېنى ئەسىر قىلىپ ئالغانمىدى يە.
يە قورقماس مايىمخان، گۈلەمخان مېھرى
كوكسۇڭگە پۈتمەس دەرت سالغانمىدى
يە.
يە ئىنسىيالكار سېيىت نوچىنى يادلاپ،
كۆيلەنگەن مۇسىبەت ئاھاڭلارمۇ بۇ؟
قورۇۋانلار ئانىسى تىلىدىن داتلاپ،
تۆكۈلگەن مۇناجەت ئاھاڭلارمۇ بۇ؟
يە دانا ئەخمەتجان قاسىمى ئۈچۈن
باغرىدىن ئۆرتەنگەن خەلق ئاھىمۇ؟
ئەخمەتجان مېھرىنى سىڭدۈرگەن پۈتۈن-
ئۇيغۇرستان ئېلى داد پەريادىمۇ!
يە ياۋدىن ئىنتىقام ئاگاھى ئولگەن،
داغۇ- ھەسرەتلەردە كەتكەنلەر ھەققى،
دۈشمەن ئايغىدا چەيلەنگەن، سولغان،
دۇنيادىن بىھەمەل ئوتكەنلەر ھەققى،
يە ئارى، ئىپپىتى دەپسەندە قىلىنغان-
قىز- جۇگان ئۈچۈنمۇ بۇ ناله، پەرياد!
يە ئومرىگە قۇللۇق زەنجىر سېلىنغان،
پارچە نان قۇللىرى ئۈچۈنمۇ بۇ داد!
پۈتكۈل ھاياتىنى باققا بېغىشلاپ،
مېۋىسىن يېمىگەن ئارمانلىق باغۋەن،
يە زىل بويى يەرگە تەر توكۇپ،ئىشلەپ،
ئاچ- يالىڭاچ ئومۇر كەچۈرگەن دېھقان
ئاھىنىڭ ئوزىمۇ، ئېيتقىن ساتارىم،
باغرىمنى شۇنچىلىك ئەزدىڭ ناله قىلىپ،
تا شۇ مۇز ژۇرەگىنى ئېرىتار سازىم.
مۇڭ- دەرت ئالىمىنى كەزدىڭ ناله قىلىپ.
يە زالىم دەستىدىن ئوز ژۇلۇن تاشلاپ،
ئۆزگە ژۇتقا كەتكەن غېرىپ زارىمۇ!
دىيارى ھىجرىدە كوزلىرىن ياشلاپ،
ژۇرگەن سۇنۇق كوڭۈل غېمى ئاھىمۇ؟
ھەيرانمەن، كوكسۇڭگە سىغقاندۇر قانداق
بۇ ئەلەم، بۇ قايغۇ، بۇ مۇڭ دۇنياسى؟
جاھان- جاھانچە دەرت توكسەن ھەر
چاغ،
تۈگىمەس يارالمىش قايغۇ دەرياسى.

*

بەس، ئەندى مۇڭلانما، ئەزمە دىلىمنى،
جوشقۇن ۋە خۇش- ئاۋا ياڭرا، ساتارىم!
خەستە كۆيلەرگە كوپ بۇرما تىلىڭنى،
جاراڭدار ئاھاڭدا سايرا، ساتارىم!
قاچانغىچە قايغۇ، غەمدە ئىڭرايسەن،
شاتلىق سادا بىلەن ياڭراش چېغى بۇ!
قاچانغىچە قىسمەت دەيسەن، زىغلايسەن،
قىسمەتنى ئوزگەرتىپ سايراش چېغى بۇ!
بۇ زامان باشقىچە مەزمۇنى شاتلىق،
مەمنۇنىيەت كۈينى كۆيلىشىڭ لازىم!
كۈنىمىز، دېمەيمىز بىر- بىرىدىن ئاتلىق،
بۇنى شاتلىق بىلەن سوزلىشىڭ لازىم!
باق، ئەينە دۇتارۇ، دومبىرا ئونى،
نە قەدەر قايناقتۇ، نە قەدەر شوختۇر!
خۇش ئاۋا تارتار كۈنى ھەم تۈنى،
دىللارغا قوشقىنى ھەۋەستۇر زوقتۇر!
سەنمۇ شەۋقى ھەۋەس كۆيلىرىگە كوچ،
ھەسرەت سادالىرىن توختات ساتارىم!
ئىشتىياق ئۈستىگە ئىشتىياقلار قوش،
ئەي قېيمىدىن ئالىم تىلىدا يارىم!
بۇ ژۇت قەلبىدىكى سادانى ئاڭلا!
بەختكە بولەنگەن قىزلار- ئوغلانلار.
دەريادەك كۆكىرەپ، تېشىپ جاراڭلا!
ئېيتتىدى ئەجايىپ ساھىپ قىرانلار.
بىرلىرى بىناكار، بىرى چاچار نۇر.
بىرلىرى ئاگرونوم، بىلىمدان دېھقان،
بىرلىرى گېئولوگ، بىرلىرى شاختيور،
بىرى پولات قۇيۇپ تولغايتتىمۇ شان.
بۇ دەۋرنىڭ ساھىۋى شۇلاردۇر، بىلگىن،
شۇلاردەك جۇشقۇنلاپ، سايرا، ساتارىم.
زامانىم شاتلىقى بىلەن لىق تولغىن،
ئىلىدەك تاشقىنلاپ، ياڭرا، ساتارىم!

م. ھېكىمى

غەزەللەر

پەرھاتىمەن

ئەزىز يارىم، گۈلىستاندا گوزەل بەختىڭگە دىلشاتىمەن،
ھوزۇرۇڭدا ئومۇر سۈرسەم، ھىجران زۇلمىدىن ئازاتىمەن.